

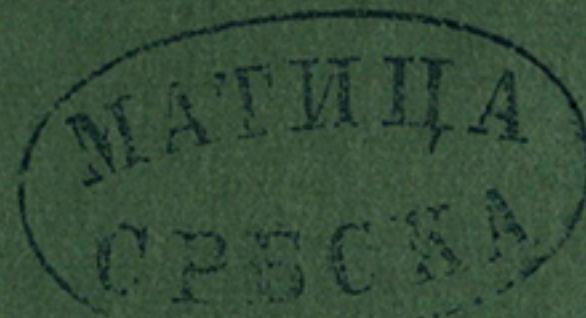
СИСТЕМА
ЦЕЛОКУПНЕ ФИЛОСОФИЈЕ.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРБСКЕ

Књига IX.

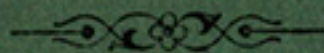
ЕВСЕВИЈОЛОГИЈА ИЛИ ЕТИКОТЕОЛОГИЈА.

Списак

Михаилъ Христифоръ Ристићъ,

Профессоръ Исторіе и философичне Пропедевтике на Гим-
назији Сремско-Карловачкој.

206 A 9
Р. 174/9

Р. 174/9

Р. 174/9

С И С Т Е М А

ЦЕЛОКУШНЕ ФИЛОСОФІЕ.

КНИГА IX.

ЕВСЕВІОЛОГІА ИЛИ ЕТИКОТЕОЛОГІА.

СПИСОК

Михаилъ Хр. Ристићъ,

Профессоръ Исторіе и философичне Пропедевтике на Гимназији Сремско-Карловачкой.

У КАРЛОВЦЫ.

Митрополітско-Гимназіална Типографія.

1860.

In der That, kann nur eine Religion die wahre und richtige sein, und wenn sie auch im Gange der Zeiten sich entwickelt und scheinbar eine andere Gestalt annimmt, so bleibt sie doch eine und dieselbe; denn nicht die Religion ändert sich, sondern nur die Auffassung durch den menschlichen Geist.

Dr. H. S. Hirschfeld,
über das Wesen und den Ursprung der Religion. Страна 1.
Breslau 1856. Verlag von Joh. Urban Kern.

Wenn der Gang zum Glauben, auch keinen andern Nachtheil hätte, ist es nicht genug, daß er die Nerven des Geistes abspannt? daß seine narkotische Kraft die Vernunft einschläfert? daß wir, wenn wir seinem Einfluß Raum geben, uns beruhigen wo wir forschen, leiden wo wir thätig sein, hoffen wo wir fürchten, uns ergeben wo wir widerstehen sollten?

Wieland.
Agathodämon.

ПРЕГОВОРЪ

ШКОЛНОМЪ СВЕТЛОСТИ,

ПАТРИАРХУ СРБСКОМЪ

и

ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЕ КАРЛОВАЧКЕ

ВРХОВНОМЪ ПАТРОНУ

ИОСИФУ,

посвећуе

ЦЕЛОКУПНУ ОВУ СИСТЕМУ

Списатель.

МОРОДО АБРАМЪ

НАТРИАРА АБРАМЪ

БЕЖИЕ ТИМАШЕ АБРАМЪ

БР. АБРАМЪ НАТРИАРА

АБРАМЪ

АБРАМЪ АБРАМЪ

АБРАМЪ

ПРЕДГОВОРЪ.

Држаше и јоште многи држе, да наука о токорсь природной религији, религији шкоди, стубове нѣне потреса и раззореніємъ зданіяма благочестія грози, велика є ова преразсудка. Религија неможе се укинути никадъ ни до века, єрѣ тако є уплетена у суштность човека, да бы овай само у друго се суштество моро преобразити, да бы му могуће было, свако благочестіє одбацити. Преразсудка горня показує, да они, кои ню имаю, довольно не познаю природу човеческу. Они се позиваю на французску револуцію, коя є верованѣ на Бога сасвымъ укинула была; позиваю се на системе материализма и хилозоизма н. пр. на Мирабуа, коє благочестіє изъ основа искореняваю. Али забораваляю, да є револуція верованѣ на Бога опетъ воспоставити морала, забораваляю да и атеизамъ и материализамъ и хилозоизамъ имаю свою религију, коє се начела само са позитивнымъ религиама не слажу. Не тако Господо моя, евсевіологіа као философична о религији наука, религији дає сталне, непокретне, вѣчито траюће темелѣ, коє су изъ саме природе човека позаймлѣне, на којима свака религија, ма коя и каква была, почива и кои ће дотле траяти, докле света и людій има. Евсевіологіа уместо да се изъ Богословія избацує, требало бы да се у ове уведе, као што дикелогіа царствує у факултету юридичномъ. Єрѣ Евсевіологіа 1) излаже начела благочестія, коя за сваку околность уобште важе и коя има религија позитивна удезити и устроити по посебнымъ околностима, по овымъ

дати имъ одело и видъ. 2) Сва претиканія, коя религіозно чувство превеѣтъ распалити и религіознымъ фанатизмомъ држави и просвети опаснымъ, сердце човеческо испунити могу: сва претиканія, коя религіозно чувство оладнити пакъ тыме и нравность подкопати могу, евсевіологіа безпристрастно предъ трибуналь разборита, мирна ума доводи и ту ихъ у ругобной наготи ньиной показуе. 3) Валя се сетити грозны и гадны религіозны ратова, валя се сетити на мрска гоненя иновѣраца, на инквизиціе, на аутодафее, на сва она паклена дѣла, коя нимало не сведоче, да су изъ любви къ Богу, као отцу свію людій, проистекла и увидиѣемо, да є толеранція религіозна прво и главно захтеванѣ, коє Богъ одъ човека искати може *). Кои сме на среду ступити и безъ да зарумени хвалити се, да онъ єдиный има исправна понятія о Богу и нѣговомъ дѣйствованю у свету? Кои сме на среду изаћи и децидивно реѣи, я єданъ о стварима, коє надъ умомъ и понятіємъ леже, коє су само на мрачной али дубокой слутњи основане, имамъ непрекословно понятіе и извѣстно истино? Изъ тога є ясно Господо моя! да намъ валя ладнымъ умомъ извидити надлежности религіозне, пакъ ѣе мо до истине доѣи, кою данашный изображенный векъ негуе и подгреява, да другъ друга не хули и не мрзи, зато, што онъ у другомъ виду на Бога веруе и нѣму служи.

У Ср. Карловцы 1. Фебруаріа 1860.

Списатель.

*) Менделсонъ о Интолеранциі вели: Liebe und Haß sind nicht so sehr verschieden als Ausbreitung der Erkenntniß Gottes und Glaubensvereinigung.

У В О Д Ъ.

§. 1.

Евсевіологія истражуе подлине законе, независне одъ одвольности, дѣятелности оне, кое се на верованъ и почитованъ Бога и безсмртія душе индивидуалногъ, относе. (Срав. кн. I. §. 27.). Предметъ ове науке есу идее благочестія, кое изъ нравны умышляя произлазе и законима мышленя и познаваня, исконима (изворнима) не противослове.

Схоліонъ 1. Идее благочестія, кое не произходе изъ нравны умышляя, немаю характеръ благочестивый и не само да нису религіозне, већъ су сатира и иронія за религіу, идее су, кое подъ покровомъ религіе на то смѣраю, да себичне цѣли нѣины твораца и єдномышлѣника, остваре. Идее пакъ, кое противослове законима мышленя и познаваня, спадаю у кругъ суевѣрія и заблуђеня, или ако су свестне, у кругъ софисмата.

Схоліонъ 2. Идее благочестія, коихъ система износи вѣру религіозну, иште самъ умъ. Еръ премда човеку добро чинити валя зато што є добро, зато што добро по себи почи-туе; премда дакле онъ при извршаваню добродѣтели непо-требуе вѣру на выше суштество, кое є нѣму законе добродѣ-тели усадило, и кое ће га до блаженства довести или казнити кадъ зло чини; премда дакле човекъ кадъ добро чини, другу цѣль не треба предъ очима да има, ванъ самоисто добро по себи: то ништа манъ пита, нашта да буде добродѣтеланъ, кадъ савршену добродѣтель неможе да постигне, еръ ова є неогра-ничена а онъ є ограничено суштество? На овай вопросъ мора вѣра да одговори, коя є дакле посредственикъ међ' знанѣмъ и незнанѣмъ, међ' извѣстностю и двоумлѣмъ (у комъ послед-нѣмъ човекъ живити неможе). Вѣру дакле иште сама-иста ин-теллектуална моћь човека, што бы безъ нѣ скокъ међ' мышле-

нѣмъ, познаванѣмъ и дѣланѣмъ човеческимъ быю; а овога несме быти, ако се нежели логична слѣдственность теоретичногъ ума да наруши.

§. 2.

Евсевіологіа дели се на две части : на чисту и употреблѣну. Последня зове се и Етикотеологіа у тешнѣмъ смыслу. У првой части излажу се идее благочестія, у второй образъ начинъ, по коме, дакле форма, у којой се идее благочестія найболѣ, найцѣлосходнѣ и уму найудешенѣ оствараваю. Чисте дакле Евсевіологіе предметъ есте религіозна вѣра, а употреблѣне самоисто благочестіе т. е. религіозно почитованѣ.

Схоліонъ 1. Овде се религіозитетъ у строгомъ смыслу узима; разумева се вѣра на Бога и обожаванѣ суштественно и свака се подобна вѣра, свако обожаванѣ религіозитету правомъ само налична н. пр. суевѣріе, ройство, исключуе.

Схоліонъ 2. Будући религіозне идее изъ нравногъ умышляя происходе : то се евсевіологіа а поглавито етикотеологіа къ моралной философіи брое. Бсу тако рећи круна моралне философіе. С' тогъ погледа морална философіа на три се части распада : на аретологіу, дикеологіу и евсевіологіу. Будући пакъ ове части практичну философіу износе (срав. кнъ. II. §, 41.) : то практична и морална философіа едноисто значе.

Схоліонъ 3. Треба разликовати евсевіологіу одъ философіе о религіи (Philosophie der Religion), као што се дикеологіа одъ философіе о праву, коя е одъ монтескіа започела разликуе. Философіа о религіи значи 1) испытыванѣ, дали каква или више ихъ позитивны религіа, по начелима религіе умне сходствую; толкуе дакле философіа о религіи, религіу какву по начелима ума и не придржава се текста, премда на историчный подлогъ пазити мора, философіа о религіи иште потому знаня исторична и ѣзыкословна, као и философіа о праву, а знаня ова нису нужна и сасвымъ опадаю у евсевіологіи и дикеологіи, кое науке немаю пазити на историчный подлогъ, већ на оно, што се самымъ умомъ а ргіогі дознае. 2) Свака

религія позитивна ументуе по свомъ начину о Богу, богослуженію и безсмертію душе. Свака дакле садржава неку философію о религіи, ма была еднострана и лажна.

ЧАСТЬ I.

Евсевіологія чиста.

§. 3.

Религія или благочестіе система е представлена, коя се относе на Бога и нѣгово почитованѣ. Свака дакле религія има две стране: теоретичну, коя прописуе догмата вѣре т. е. учи, како себи имамо Бога представити; и практичну, коя прописуе правила владаня т. е. како ѣмо Бога у самомъ дѣлу исповедати и почитовати.

Схоліонъ 1. Осниваю ли се правила владаня на религіозномъ осеѣаню, кое мрачне идее религіозне у нама подижу, а не на яснымъ и свестнымъ идеама религіознима: то е религія фанатизируюћа, а као таква држави и самоистой нравности опасна, кое основоположеня мораю быти ясна и опредѣлена, да се присвоити и научити могу, иначе не емче, да ће мо свагда заиста нравно владати се, већъ можда и по подвигу каквогъ нечистогъ осеѣаня. Идее благочестиве зато се зову догмата, што нису изъ знаня извѣстногъ проистекле, дакле се никаквымъ начеломъ критично доказати немогу. Нису дакле ни диктичне ни аподиктичне, већъ уставне.

Схоліонъ 2. Религія е на естественомъ психичномъ путу, овимъ начиномъ постала: са дѣйствіама, коя природи нѣговой на услуги стое, кое потребе нѣгове задоволяваю, човекъ се тако упознао, да ихъ е, будући себе средоточіемъ створенога света сматра, као природна, законима и реду естества сходна, држао, за постанакъ нѣинъ ніе се бринуо, ерѣ му се овакавъ испытъ по природной му леньости и немарности, и излишанъ чинію. Дѣйствія у естеству пакъ, коя су нѣговымъ потребама противна, коя су организмъ и быће нѣгово порушити претила, сматрао е човекъ као реду и законима естества противословна и побудише га на осторожность и сумню према свему, што га у естеству окружава. Неразвѣнный му іоште

духъ, страхомъ и сумньомъ іошть веѣма стеснѣнъ, нѣ мого увидити да и немила за нѣга дѣйствія у естеству имаю естествене свое узроке. Приписивао ихъ е вышемъ, преестественомъ существу, кое му е непріятель, према комъ онъ е немоѣ свою живо осеѣао. Хитіо е, да то непознато суштество умили, жертве му е приношавао, олtare дизао. У томъ леже прве клице благочестія и богослуженія, дакле у самоистой ограничености и слабомоѣю човека. Угреяна едномъ фантазіа, нѣ се задовольила, да разна дѣйствія у естеству, разне превале у нѣму едномъ суштеству приписуе; свако дѣйствіе добило е свогъ посебногъ Бога, свакій цбунъ, свако дрво оживило е. Найпосле и сунце и месецъ постадоше богови и звезде богинѣ, ерѣ коме ѣе сирова душа приписати чудеса у естеству, нежели небеснымъ светилама? Фетишизамъ и астрололатріа чини се да су прве и прве системе религіозне быле. Но наскоро нѣ се мого человекъ задовольити са идеомъ, да ствари у естеству по себи страдателне, да сунце, месецъ и звезде, имаю страсти и аффекте, да се могу лютити, да могу мрзити и волети. Да бы человекъ себи яснѣ мого богове представити, кои као и онъ или као и животинѣ страсти и аффекте имаю : дао имъ е свой видъ или барѣ своме подобанъ, представляо ихъ е себи као суштества себи подобна но снажнѣя и свемогуѣа, коя само едно друго може ограничити. Правіо е кипове и сирова нѣгова фантазіа, ове е найпосле са боговима самима, кое представляю, заменула. Изъ овога се види, да е прво и прво монотеизамъ постао, кои е едномъ и истомъ богу зло приписивао, па онда политеизамъ.

Изъ предреченогъ веѣ се види, како е и идеа о Богу са религіомъ на психичномъ путу у едно и исто доба постаала. Ова се идеа оснажила и дубль укоренила растеѣномъ културомъ, у којой е человекъ веѣ до неки узрока доспео т. е. знао на естественомъ путу нека дѣйствія у естеству протолковати и сватити. Но нѣ у станю быо, све естества появе, сва природе дѣйствія протолковати; дакле е моро, да небы по лабиринту самы дѣйствія луто, коима узрока врховногъ неможе каазати, реду узрока и дѣйствія естествены, крайный и врховный узрокъ назначити, кои му е наравно непонятанъ быти моро, ерѣ се ни аналогіомъ ни чулностѣу доказати или монштрирати неможе. Бестество е одъ естества раз-

лучію, дѣйствія истогаъ скупъ, назвао е сумаричнымъ понятіемъ : естество, узроке пакъ ти дѣйствія сабрао е у понятіе о Богу, Теосу (теосъ значи *proo*, *contemplo*). Но ніе мого себи ово сумарично понятіе разговетно представити, да бы га дакле себи на угледъ ставіо, моро му е свой образъ и свое подобіе дати, ерь у овомъ образу найлакше га угледа и поня. Овако постаде антропоморфизамъ. Моро е ипакъ Бога одъ ограничене природе човеческе разликовати, или тиме што му е сва можна преимуѣства или све можне недостатке природе човеческе у найвышемъ степену приписао. Да се небы у противословіе изгубіо, быо е принуѣенъ, сумарично понятіе узрочности у свету, на две отлучене стихіе поделити : една е узрокъ свакогъ добра, друга начелный, изворный узрокъ свакогъ зла у природи човеческой и у естеству. Послѣдственостъ иште, да узрокъ свакомъ добру буде абсолютанъ т. е. неограничено савршенъ, неограничено добро. Неограниченостъ не слаже се са матеріалитетомъ. Узрокъ дакле врховный или добрый или злый, морао е постати невештественымъ, духовнымъ, самосталномъ субстанціомъ. Овако е постала пневматологіа религіозна, овако дуализамъ т. е. вѣра на два начела светска, на добро или Бога, на зло или ѣавола, сатану. Онай е идеаль доброте, овай идеаль злоости. Но будући да се зла дѣйствія у естеству найпосле изравняваю, то е човекъ на идеу доћи моро, да зло начело добромъ е подложено, ово дакле да управо влада и да е твораць свемогућій, кои е светъ изъ ничега произвео.

Што ће човекъ у култури далъ напредовати, то ће вера нѣгова на суштествованъ Бога, све сталніа и непокретніа быти, ерь ма како дубоко онъ у узроке естествене и нѣова дѣйствія продро; ипакъ сва нѣгова толкованя мораће остати недовольна, неизцрпљаюћа. Онъ за толкованъ дѣйствія мора узети силу. Но сила исто е тако мистично понятіе као и Богъ, была она сада као нужна или као случайна представлѣня. Суммарично понятіе свію сила остае свакояко, дакле Бога мора себи човекъ мыслити, докле годъ по аксіоми мысли : да свако дѣйствіе има свой узрокъ, кои се силомъ называ. Богъ е у реду идеа човечески тако нужна идеа, као што е стабло нужно, да себи гранъ каквогъ дрвета представимо, као што е океанъ нужданъ, да себи рѣке кое у нѣга теку и изъ нѣга порекло свое воде, представити можемо, као што е идеа целости органичне необ-

ходна, да можемо себи поедине чланове организма као цѣли и средства узаймна, мыслити. Идеа о Богу, неможе быти друго-ячія, ванъ динамична т. е. идеа о сили, сматрали мы сада силу ову или у мирабуовомъ духу као гвоздену нуждность, или у духу христіанизма, као спонтану силу, која сама себе слободно и изъ унутрашнѣгъ ни одъ чега независеѣгъ подвига на дѣйствованѣ опредѣлява. Атеизамъ т. е. отрицанѣ божіегъ быѣа, неможе дакле умъ пріймити, мора га ако нежели у мраку и тамі блудити, одбацити.

Примѣтба. Као што се по околностима разне форме владе државне развиле, тако и вера на разне видове, владѣнія Божіегъ: демократична, кадъ е политеизамъ на видело изашао и полубогове боговима првогъ реда а између обои посредствуюѣе богове (Lares, Penates, Manes, Dii Urbium et provinciarum) придружіо; — аристократична олимпомъ — монархична судбиномъ, коіой су и сами богови подчинѣни, — деспотична монотеизмомъ, кадъ е сирѣчь едномъ Богу и судбина подвргнута, зло му се подчинило, и молбама и жертвама паштило се, да га одъ злы расположенія одклоне. Исторіа дакле религіе позитивне, исторіа е разны владаюѣи форма управе државне, како су себи у времену изслѣдовале. Изъ тога е неманѣ ясно, да е владаюѣа вера найизвѣстніи емацъ, која форма државне владе постои или која ће постояти. Тако е тесно скопчана религіа са животомъ државнымъ, тако е она подлогъ најснажніи државе и нѣне владе. Безъ религіе дакле држава се неможе мыслити, еръ ова е наздана на нравнымъ свезама, а правне свезе само едина религіа скопчати е и одржати кадра.

§. 4.

Религіа е умна (природна, философична, естествена и позитивна (штатутарна, одвольна) срав. кнѣ. I. §. 27. схол. 1. Она причину свою непосредствено у уму, ова посредствено у уму а непосредствено у вољи каквогъ споляшнѣгъ законодавца има н. пр. еврейска, муамеданска, зороастрова, лаокіунова, конфучіева и пр. закони (канони овде названи) и текстъ (н. пр. алкоранскій) есу основи позитивне религіе. Ова потому има историчный подлогъ. Религіа позитивна и умна узаймно се под-

помажу, ерѣ ова мора да бы могла гдикое предлоге свое протолковати, млога полагања изъ позитивне религіе по-займити; а она, да не буде заблуѣенѣ или суевѣріе мора се на умной религіи оснивати.

Схоліонъ 1. Позитивна религіа ніе стална и непокретна; умна есте, ерѣ иста остае, ма како се околности мяняле. Она зависи одъ околностей посебны, по овима е дана, на ове па-зити мора, зато се и мяня, зато у крылу нѣномъ секте се, од-падници, еретицы раѣаю. Као што позитивно право мора быти по околностима удешено, за кое е дано, безъ да противослови праву природномъ: исто тако позитивна религіа по околно-стима устроена, за кое и у коима е дана, несме умной религіи противоборна быти, ако жели одржати се и важестъ свою не изгубити. Као што су разне околности, разни народи, разанѣ духъ времена, разне намере законодаваца; тако има и разны позитивны религіа. Н. пр. муамеданска проистекла е изъ намере, да арапима даде владу надъ светомъ; христіанска, да люде на миролюбіе наведе и равновѣсіе међ' народима уведе, како бы вѣчный миръ на земљи владао, с' коимъ е напредакъ, благо-станѣ, просвета неразлучно споена. — Вишшима т. е. пред-ставницыма хіерархичныма надлежи, да позитивну религіу по нужди околностима реформираю, а то ће рећи да по духу вре-мена и напредовавшемъ изображенію измене праве (као што позитивни правни законодавцы то исто чинити мораю) ако не желе, да революція и насилный превратъ (н. пр. реформація лу-терова) законе даде, кои потреби времена одговараю. Црква, коя дуго застарелимъ обредима и церемоніама привржена остае и реформа се бои, поведе дае, да се у крылу нѣномъ секте и расколства роде, кое животь нѣнѣ подкопаваю и уништити прете. Наравно да реформе несмеду быти ни врло честе ни преко по-треба, ерѣ у првомъ случаю ніеданѣ строй неможе да дозре, у второмъ више слободе канони даю, нежели то община ре-лигіозна поднети може и чувства тые религіозна олаѣуе и уместо да нравне свезе учврсти, дреши ихъ. — Догмата религіе по-зитивне, мора да одговараю умной и несмеду быти очевидномъ знаню противна, иначе су суевѣріе. Тако н. пр. у христіанской религіи догма триличія Божіегъ уму и очевидномъ знаню про-тивослови, ерѣ се не дае мыслити, дакле е логично немогуѣе,

да три едно и исто износе суштество. Ипакъ, кадъ помислимо, да е религія христіанска између езычника постала: то е морамо збогъ догме ове политеистичне извинити, у колико се међ' езычнима небы могла распротрти, да се у нїедной точки с' политеизмомъ додирнула нїе. Свакимъ начиномъ за чулну и просту массу людїй, верованъ на триличїе Божїе нужно іоштъ остае, еръ ова масса потребуе чулне точке, поредъ кои бы могла на єдинцато суштество као Бога, веровати. Црква бы дакле христіанска праведно противъ оногъ ревновала, кои бы просвету свою на то злоупотребіо, да противъ триличїя Божїегъ умну борбу подиже, за кою народъ іоште нїе зрео, и коя бы у нѣму све оне религіозне идее угасила, кое су се са верованъмъ на триличїе Божїе споиле. Идеа о триличїю Божїемъ сама ће изчезнути и временомъ безъ сваке штете изъ религіе христіанске као догма узалудъ запремаюћа место у системи религіозной, уклонити се моћи, кадъ єдномъ просвета буде обшта и у ниже классе народа пређе. Къ тому нїе нужно ни полемике ни рата и буна, нити подкопаванъ религіозны осећаня.

Схолїонъ 2. Религія позитивна несме на историчны подлогъ свой никада заборавити; како се са овогъ уклони, сама є себи смртный ударъ дала. Она неможе место свое уступити религіи умной, еръ сврху ове нису се философи іоштъ сагласили и савршено се сагласити и немогу, далъ не почива на историчномъ подлогу, на комъ човечество посада се развіяло и на комъ ће довека почивати; умна религія въ прочемъ и на посебне околности не пази. Докле є дакле света и века, докле ће быти историчны подлога (а ти ће увекъ быти), докле ће быти одсебны и посебны околностей: дотле ће и религіе позитивне морати быти. Да тако увести место позитивне религіе, коя се обреда и догмата држи, религіу умну, значило бы потрести и раскинути се нравне свезе, кое народе, државе, читаво човечество држе.

Схолїонъ 3. Пре е религія суштествовала, нежели Евсевіологія. Исконо се религія развила на истоку, особито у индїи, Хини, Тибету, Персиї, Египту. Ове су земль колевке душевногъ изображеня. У првомъ періоду религія нїе се философично развила. Топрвъ конфучеомъ добила є философичный видъ. У второмъ періоду постала є митологія т. е. басно-

словіе о Боговима. Починъ са Талесомъ и Хераклитомъ, пакъ трае до Платона и Аристотела. Персонифицираше разне силе у естеству дѣйствующе, дадоше имъ повѣсть, скончаше митійске персоне са дѣйствителномъ повѣстницомъ и уметвоваше о естеству догматично. У второмъ періоду религіе, царствуе дакле у религіи философіа о естеству (Naturphilosophie). Предметъ нѣнъ ніе човекъ и нѣгова природа. Знатни су: Питагорасъ, Анаксименесъ, Диогенесъ, Ферекидесъ, Ксенофанесъ и пр. Софисте су религіу изопачили и стубове нѣне потресли были, Киренайцы у непрестаномъ рату са религіомъ быяху.

Трећій періодъ религіе починъ са Сократомъ, кои е првѣй разговетно учио, да едногъ само Бога има, да е душа човеческа безсмртна и да човекъ два има Геніа, доброгъ и злогъ. Ученія религіозна Сократа, развіо е далъ не безъ Мистике, Платонъ нѣговъ ученикъ, творацъ и основатель евсевиологіе. Епикуръ у евсевиологіу неврауный элементъ уведе, сирѣчь држаше, да вѣра на безсмртіе и добродѣтель као цѣль быѣа човеческогъ, ніе на месту и да е и излишна и суѣтна, еръ се по нѣой човекъ неможе, почемъ е чулно створенъ, владати. Зенонъ и Стоицы противници су овомъ ученію и башъ добродѣтель као крайню цѣль живота сматраю. Скептицизамъ роди се у Карнеаду и школа нѣгова, названа новомъ академіомъ, сваку веру одбацываше, у колико и о знанію сумняху.

У четвртномъ періоду, пала е евсевиологіа са философіомъ и самосталностѣу Грка. Римляни нѣини господари више су о држави мудровали. Самъ единый Цицеронъ озбиљніе е испытивано религіозне идее. У истомъ періоду постаде и религіа христіанска, коя испрва само идее старо-еврейске садржаваше, после пакъ уѣу у ню и платонове и ориенталне религіозне идее, чрезъ Филона, Кабалисте и Неуплатонике. У томъ новомъ нѣномъ строю нарекла се Гнозисомъ, когъ е порекло у Александриі. Гдикой одъ Гностика утврѣваваху, да едно само начело суштествуе и да су изъ нѣга духови манѣгъ реда, Еони проистекли. Други веле, да добро едно, а едно зло начело бытствуе, коя се између себе боре. Трећи полагају, да е начело свѣтлости и начело тмине изъ вышегъ едногъ начела произишло. Едни веле, да светъ ніе одъ Бога створенъ, еръ бы Богъ савршеніе га створио, већъ одъ едногъ Еона, когъ

Деміургомъ наричу. Други веле, да е Деміургъ Богъ чивутскій Ёхова, и да е Богъ на нѣгово место другогъ вышегъ Ёона послао, кои се зове Логосъ (слово, речъ) и кои е царствоваиъ еврейскогъ Деміурга уништио. Будући е Деміургъ светъ овай створио погрѣшно, то и има у нѣму зала. Кои се добродѣтели пашти, Богу се приближуе, кои пакъ подъ чулностѣу своіомъ стои, тай е подъ власти Деміурга. Найзнатни Гностицы (понайвише оріенталцы) есу у 1. столѣтію: Симеонъ чародѣй, Менандеръ Самаритянинъ, Керинтъ Еврей. У 2. стол. сушти су Гностицы знатни: Сатурнинусъ Сирскій и Александрицы: Базилидесъ, нѣговъ сынъ Исидоръ, Карпократесъ, Валентинусъ, Маркіонъ Синопскій, Цедро, Бардезанесъ Сирскій, Татіанъ Ассирскій, Хермогенесъ Африканскій. У 3. стол. знатни су: Манесъ Персіанинъ, кога е секта чакъ у Римъ продрла и у 5. стол. изумрла. — Оригенесъ управо, основатель е христіанске Евсевиологіе. Онъ е еклектично, изъ философіе Грчке пренео у ученія христіанска оно, што му се као најболъ и најистинитіе свидило.

Петый періодъ религіе есте схоластичный. Найзнатни есу: Шкотусъ Еригена, Дунсъ Шкотусъ, Рогеръ Баконъ и Раймундъ Лулусъ. Изъ борбе Номинализма и Реализма произиђе мистицизамъ. Номинализамъ утврђаваше, да е све, што искусство дае, само представленъ (праздно име), а Реализамъ, да е што дѣйствително, да дакле наши представленя предмети заиста суштествую. О Мистицизму види кнѣ. V. §. 39. Схол. 5. С' почеткомъ 18. стол. у комъ се и de la Mothe и Fénelon са Квіетистима (срав. кнѣ. VII. §. 24. схол. 4.) као мистицы показую, являю намъ се Штифель, кои утврђаваше да се са Христовимъ тѣломъ споити може, и Якобъ Беме. Као мистицы 18. стол. знатни су и Розенкрайцы. Декартомъ, Бакономъ, Галлилеомъ, Кеплеромъ, Гассендіомъ пре-стаде Мистицизамъ и Піетизамъ на нѣгово место ступи, кои се у Вурмбу, као крайнѣ ројство появио. Млого е къ распро-страненю мистике принело дѣло Теофраста Парацелза 1541. издано.

Шестый періодъ религіе починъ са Fr. de la Motte le Vaueг, когъ скептицизамъ повода даде, да се снажніа основоположеня за религіу потраже. Баконъ, Шпиноза, Картезий (Декартъ) почели су религіу на философичне темель наз-

давати. Али Малбраншъ све опетъ поквари, ерѣ мистифицираше Картезіеве идее, све и сва у Богу гледаше. Локкеовъ Емпиризамъ навео е Ламафріа на Матеріализамъ. Хунтъ браніо е религіу Скептицизмомъ, Лайбницъ и Волфъ падоше на ту смешну идеу, да религіу математично оснуо. Ланге, Ридигеръ, Крузіусъ устадоше као посредственицы у борби религіе противъ нападаюће на ню философіе. Гледаше, да ли бы се философіа и религіа позитивна изравнати могла и споише философіу са религіомъ мистично, чрезъ што ствари ни найманѣ не поможено было. Clarke подражаваше Лайбницу, ерѣ и онъ хтеде религіи математичну извѣстность дати. Berkeley-овъ Идеализамъ, Hume-овъ Скептицизамъ, навео е Французске Енциклопедисте : Дидероа, Далембера, Волтера и пр. да религіу позитивну опровргавао и као шкодљиву прогласе. Атеизамъ Французскій разби се о : Cumberland-a, Cooper-a, Shaftesbury-a, Ferguson-a, и пр. Кантъ првый бѣше, кои е умну одъ позитивне религіе отлучіо и самосталну Евсевіологию основао, у своме дѣлу : *die Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft*. Зато е управо Кантъ отаць Евсевіологіе као науке самосталне. Фихте писао е скептично, Шеллингъ е пантеиста, Бутервекъ и Бардилли логику као органъ религіе сматраю. Якоби, Кругъ, Фрисъ, Вагнеръ, Хегель и пр. и пр. такођеръ се као самостални Евсевіологисте, не безъ мале заслуге появили *).

§. 5.

Будући е религіа естествена идеалъ позитивне : то е распространяванѣ извѣстне позитивне религіе, при чему е и прозелитизамъ у игри, противъ савести и правде, и противъ напредка нравногъ и религіозногъ, ерѣ 1) можемо и болѣ, природной религіи ближе позитивне мыслити. 2) Вређамо право други црквены община, коима као нравнымъ особама припада право особне субсистенце, а ово се подкопава, и слобода вѣроисповѣдателна у опасность доводи, кадъ извѣстну позитивну религіу на

*) Срав. Berger *Gesch. der Religionsphilosophie*. Berlin 1800.

ширїй и ширїй кругъ распространити паштимо се. 3) Мора се имати позоръ на духъ времена, народъ, индивидуалне способности и на отношеня мѣстна. Но на све те околности посебна каква позитивна религіа не пази, дакле умножавати, ширити кругъ нѣны приврженика, значи напредку у култури препоне полагати и равновѣсіе међъ народима и поединымъ людима, добру любовь и пажню, благоволенѣ и узаймну наклоность рушити.

Схолїонъ. Прозелитизамъ есте радиность, коїомъ друге паштимо се силомъ, варанѣмъ или ласканѣмъ корыстолубїю и себичности и прибитцыма временима, обманути, да у кругъ какве религіозне общине ступе и тако овай своимъ прелазкомъ, умноже, разшире, обогате. Има и политичны и литерарны прозелитизма. Прозелитъ значи: пришелаць и добыло є име ово данашњи свой религіозный значай кодъ Евреа, кодъ кои Прозелисте бяху люди язычници, кои су у Еврейску вѣру прешли.

§. 6.

Єдни одъ Евсевїолога уче, да є некадъ златно доба нравности было, сада пакъ да смо у земальскомъ. Значи ово, да су люди испрва чиста срдца, невини, сасвымъ добри, позднїе све гори и гори бывали, а да се сада на скуту пропасти наоде — да дакле човечество не напредує, већъ, да назадъ иде. На то смѣра и новый заветъ, кадъ вели, да време Антихристово предстои, у комъ ће светъ пропасти, а судъ Божїи започети. — Други утврђаваю, да златно време нравности предстои, да дакле човечество нравно напредує. Ови више ихъ имаю приврженика. — Неки мысле, да човекъ само или сасвымъ добаръ или сасвымъ зао быти може, да среднѣгъ станя између поштєня и невалялства нема, и ови се зову Ригористе. — Други веле, да човеческа дѣла нити су добра, нити зла (срав. кн. I. §. 25. сх. 5.), да између добра и зла нравногъ нема разлике, већъ, да едно и

исто дѣло по околностима може бити добро или зло н. пр. убити когъ за време мира, зло е дѣло, убити га у време рата као непријатеља, добро е дѣло. Ови се зову индиферентисти или латитудинари. — Синкретисте најпосле полагају, да е свако дѣло людско с' едне стране добро, с' друге зло, да дакле добро морално две има стране, добру или свѣтлу или хрѣаву или тамну н. пр. бѣдногъ подпомоћи добро е дѣло али и зло, еръ се средства лишавамо, кое бы бѣднѣмъ болѣ дошло было.

— Наше е миѣніе 1) да човечество напредуе и то утврђавамо а) По исторіи, изъ кое е ясно, да люди у гди-коимъ столѣтіяма назадъ ступаю али зато у слѣдећимъ већма напредую; паденіе тако е рећи љубре, одъ когъ угоена земля плодніе и раскошніе прозябава. б) По разуму, еръ цѣль овогъ света была спољашня слава Божія или срећа тварій неможе се безъ напредованя постићи. 2) Да ригористе право имаю, да дакле дѣла нема кое бы заедно и добро и зло или ни добро ни зло было, кадъ на главный умишляй, као на изворъ нѣговъ пазимо.

Схоліонъ. Митографи, поете, дадоше повода, да моралисте дођу до разговора о златномъ добу нравности. Тако Хезіодесъ и по нѣму Проклосъ разликуе 5. доба нравственности 1) Златно, у комъ су люди савршено невини были и земля е безъ обдѣляваня одъ руку човечески потребе людске задовољавала изобилно. 2) Доба сребрно, у томъ люди већъ еданъ другогъ вређаше и животъ имъ е краіій быо. 3) Мѣдно доба, у комъ су художества процветала али и насиља се догађала. 4) Иройско пронашло е оружја и водило е ратове. 5) Човеческо доба, доба е бриге и смутнѣ, кое све недостатке пређашњи времена у себи сваћа. Люди доба златногъ посташе ангели хранители, сребрногъ ангели земальски а мѣдногъ одоше у дољни светъ. Овидіусъ 4 има доба: 1) Златно, у комъ су люди безъ страха и невино живили. Ово е доба, у комъ е сатурнусъ владао. 2) Сребрно време, у нѣму владу получи юпитеръ, люди почеше землю обдѣлявати, домове зидати, орудія градити. 3) Мѣдно, доба е насиља, оружје започе владати, али безъ неправде. 4) Гвоздено

време отлично е злбомъ, зависти, безуміама и неправдомъ. Себичность царствуе, пронађоше люди лађе и пловитбу. Богъ е моро родъ човеческій уништити. Само деукаліонъ остаде и камичцыма, кое е за собомъ бацао, опетъ возобнови човеческій родъ. Аратосъ има само три доба : златно, сребрно и мѣдно; Виргиліусъ два, доба владе сатурнове и юпитерове.

Примѣтба. Синкретисмусъ значи толико колико сѣдиненъ Крећана. Ови су сирѣчь свагда у распри узаймной живели, али како бы се с' поля непріатель указао, све су распре на страну метли, пакъ се споили на узаймну одбрану.

§. 7.

Вопросъ : Одкуда, да човекъ добро не творећи зло ради? неможе се разрѣшити, еръ крайню точку свести превазилази.

Схоліонъ. Кантъ вели : то зато бива, еръ човекъ максимуму себи ствара владаня, коя е нравномъ закону противна. Али на то имамо примѣтити, да у максими злоость дѣла изключително не лежи, еръ дете, кое іоште нема развіенъ умъ, да бы нешто умышлявати, да бы максимуму нѣку прописати себи могло, у незнаню зло чини. Кантъ дакле появу нравногъ зла, изворно не толкуе. — Други утврђаваю : Урођенъ е човеку нагонъ къ добромъ и къ злу, по овомъ нагону онъ дѣла. Ако е нагонъ къ злу ячій, човекъ ће зло дѣло учинити, ако е снажни нагонъ къ добромъ, учиниће дѣло добро. Али, ако дѣла човека изъ единогоъ унутрашнѣгъ нагона извиру, онъ нема слободне волѣ и нѣму се исто тако као и зверу ни зло ни добро нѣгово дѣло небы могло приписати, дакле га небы правдомъ ни казнити ни наградити могли. — Трећи къ механизму и къ махинаціи прибѣгаваю, пакъ зло у човеку ѣаволу, добро Богу приписую. Онда Богу морали бы добро, а ѣаволу зло дѣло човека приписати и небы имали право, казнити га или наградити. Къ томе долази : а) Да Богъ небы быо свемогућъ, кадъ бы се одъ ѣавола у добрымъ дѣлима, коя преко човека чини, ограничити мого. б) Да небы быо светость, кадъ бы се у томъ погледу одъ ѣавола ограничити дао. в) Да е ѣаво противословно понятіе, еръ е идеа, подъ којомъ сваћамо сумму свію несавршенства, еръ е суштество, кое зло зла ради хоће и чини. Но

несавршенства есу отрицаня (негаціе), сумма пакъ свію отрицаня или отрицанъ абсолютно ништа є, дакле є љаво ништа.

d) Богъ небы быо можно существо, кадъ бы допустіо да се у човеку налази у едно и исто доба зло и добро. Ерѣ онда бы Богъ невозможность допустіо или чиніо, а то ље реѣи, самъ бы невозможенъ т. є. противословно понятіе быо.

§. 8.

Склоность кодъ човека зависи 1) одъ околности. 2) Одъ подвига. 3) Одъ волѣ. Околности су поводъ, подвигъ є посредственикъ, воля узрокъ склоности и одтудъ извираюѣегъ дѣла. Подвигъ є етичный: кадъ се изъ почитанія нравногъ закона добро чини т. є. зато што є добро; нечраванъ, кадъ се зло чини зла ради т. є. дѣло извршує изъ презрєня нравногъ закона. Не редко чинимо зло изъ незнаня т. є. изъ онаквы цѣлїи и подвига, кои не намераваю законъ нравный преступити. Ово предпославши велимо, да человекъ законъ нравный преступлява не изъ презрєня нѣговогъ, веѣъ изъ незнаня и ненамерно, а то свагда онда кадъ зло добрымъ сматра а добро злымъ. Слѣдователно зле склоности кодъ човека извиру изъ нѣгове ограничености, мораю му се пакъ приписати, у колико є незнанѣ, заблуженѣ за нѣга побѣдимо.

Схоліонъ 1. Зло наше силе стеснява, дѣятелности нашей препону полаже, дакле є противно нашей природы, неможемо га дакле ни хтети другоячїє, ванъ изъ незнаня и заблужєня. Мы себе любимо, мы смо быѣу нашемъ сасвымъ оддани, дакле зло избегавамо по природномъ расположеню (natürliche Anlage) нашемъ. Ако добро оѣемо да чинимо, али то не извршавамо, склоность є одъ волѣ яча т. є. слаба смо срдца (слабе душе); оѣемо ли добро, но не само изъ подвига нравногъ, веѣъ ванъ изъ почитанія къ нравномъ закону и збогъ други цѣлїи, коима не намеравамо законъ нравный преступити: то смо нечиста срдца (нечисте душе); оѣемо ли зло, што га сматрамо као усло-

віє къ полученю некогъ мнимогъ или заята доброгъ, то смо
срдаца зла.

Схоліонъ 2. Склоность ніє уроѣена, веѣъ се прибавля.
Безъ нѣ можесе човекъ мыслити, дакле существенно къ быѣу
нѣговомъ не принадлежи. Склоность дає се по овому побѣдити,
ма како дубоко укоренѣна была. Може се и неодвольно при-
бавити чрезъ околности. А то быва у незрелой младости. При-
родна є, ерѣ є обшта т. є. кодъ свакогъ човека налазимо, суб-
ективну причину т. є. моѣъ, по коіой се подлино расположенѣ
нѣгово къ добромъ преобраѣа у доводно къ добромъ или пре-
твара у злу склоность.

§. 9.

Существена, начелна расположенія, с' коима є чо-
векъ роѣенъ и изъ кои извиру дѣла неодвольна єсу:
1) Способность къ анималномъ животу т. є. само-
любіє, изъ когъ човекъ себе и родъ свой одржати неод-
вольно спѣшава. Изъ ове се способности сировость
(die Roheit) родити може, коя се може одъ естествене
цѣли обдржання живота и рода удалити, пакъ се онда
претвара у обяденіє (Völlerei) піянство, блудъ и дивлю
беззаконность. Ови пороцы зову се и скотски (viehische
Laster). 2) Способность за животъ човечный (улюд-
ный, Anlage zur Humanität), основана на сравниваюѣемъ
самолюбію (срав. кнѣ. III. §. 60. схол.). Могу изъ нѣ
проистеѣи: ревнованѣ, славолюбіє, саперства (Ne-
benbuhlerei) и пороцы вражки (dämonische, teuflische
Laster): Зависть, злоба, неблагодарность, нена-
висть. 3) Особность (die Persönlichkeit), по коіой, ерѣ
се као слободна и самостална сматра, човеку злонравна
и нравна дѣла приписати могу. Силомъ овогъ строя свога,
може човекъ одвольно максиме себи прописати, кое су
или на почитованю нравногъ закона основане и прави
се зову подвизи, или кое извиру изъ недовольногъ по-
читанія нравны закона и зову се подвизи лажни. Изъ

максима проистичу дѣла унутрашня (*immanens actio*) т. е. само мышлѣна и споляшня (*transeuns actio*) т. е. дѣла дѣйствителна, заиста бытна. Ако човекъ изъ лажне максиме дѣла, то 1) Добра нѣгова дѣла есу само закона т. е. сагласна ванашиѣ са закономъ нравнымъ 2) Есу унутрашиѣ грешна т. е. по мыслима и осеѣаню изъ кои извиру. 3) Зла дѣла, есу и споляшиѣ грешна т. е. грѣхъ су дѣйствителный, емпиричный, материалный (грѣхъ подъ ч. 2. есте дакле формалный).

Схоліонъ 1. Подъ грѣшнымъ дѣломъ (*sündhafte Handlung*) разумева се 1) И незаконо изъ добре намере. 2) Закономъ, кое е изъ добре али ніе изъ намере проистекло етичне.

Схоліонъ 2. Човекъ има по реченомъ природну склонность къ добромъ и къ злу; она е цѣлисходна дѣятельность начелногъ расположенія, изворне способности, ова нецѣлисходна. Хабитуалне склонности т. е. наклоности (*die Neigungen*) къ добромъ или злу, характеризираю добро или зло сердце, когъ е (добре или зле душе) воля немоѣна, да противъ максиме уради, т. е. да ову подвргне закону нравномъ. Добро сердце напротивъ моѣну има волю, да максимумъ подложи закону нравномъ.

Схоліонъ 3. Способность къ анималномъ животу оснива се на себичномъ самолюбію т. е. на механичномъ или другимъ речима на слепомъ нагону къ животу и къ роду своме. Особность човека предпоставля, да има ума, кои прописуе шта зарадъ цѣлій или одсебны или обшты чинити валя, да бы се постиѣи могле. Правила ова есу правила осторожности. Као особность человекъ е надъ естествомъ, као животыня подъ естествомъ. Умъ га дакле жигоше као суштество надъ другимъ естественымъ суштествама узвишено, по способности къ анималномъ животу животыня е. Човекъ е дакле умомъ одарена животыня.

§. 10.

Зло у человеческой природы слѣдеѣимъ ностаете начиномъ: у станю невинности моѣ къ злу овде е. Небы человекъ имао слободну волю, да нема моѣи зло учинити, ерь онда небы ни избора измеѣу добра и зла дѣла имати

мого. Воля пакъ слободна предпоставля моѣ одвольно изабрати. У станю невинности законъ е нравный отрицательный т. е. забранюе. О отрицательномъ закону человекъ не може себи разговетно понятіе образовати, збогъ тога у станю невинности едино незнанъ грѣши. У станю грѣха, явля се законъ нравный положительнымъ, свестъ се дакле о нѣму живля добія. И после грѣха человекъ е у станю невинности, будући му е на вољи, дѣло зло више не повторити и одъ подобны дѣла чувати се, а противна томе дѣла извршавати. Овымъ начиномъ постаде свестъ, да добро треба чинити (to oportet). Свести овой придружише се други подвизи, збогъ кои человекъ мышляше, да се зла клонити а добро испуњавати треба. Подвизи ови есу разне цѣли, кое къ физичномъ быѣу и благостаню принадлеже. Овы е цѣлій ради человекъ свагда готовъ добро чинити. Тымъ начиномъ, приміо е подвигъ къ добромъ, кои ніе чистъ, правый нравный т. е. подвигъ, кои добро по себи зато оѣе, што е ово условіе да се цѣли неке, нека одсебна добра, постигну. Овако постаде зло у человеческой природы, овако извори покварености и злоости срдца. У станю дакле невинности человекъ е изъ незнаня, у станю грѣха изъ заблуѣеня, а у станю заблуѣеня изъ злоости срдца злымъ постао.

Схоліонъ 1. Изъ тога е ясно, да человекъ по природы своіой ніе зао, ако и има моћи къ злу. Докази оныхъ, кои противно утврђаваю више су исторични, тога ради утврђенъ ньино не крѣпе. Тако веле, да человекъ често свирѣпствуе безъ довольне причине, да оѣе пропасть и развалу, зато што е пропасть и развала, да се нередко наслађава са незгодама и патнями свои ближњи, ди га ни поученія, ни сила, ни подсмей, нити благоѣа одъ зла досадъ отвратити немогеше. Люди ови не придомышляваю, да (срав. кнѣ. III. §. 60.) свирѣпствованъ и порокъ не зато што су зло, веѣъ што мену представленя у нама производе, могу се облюбити.

Схоліонъ 2. Злоость човеческогъ срѣца не води порекло свое изъ чулности, ерѣ потребе чулне са нравнима не стое у противословію. Не лежи ни у уму, ерѣ бы противословіе было, да умъ самъ себе одъ оны закона ослобоѣва, са коима себе обвезуе. Лежи едино у ограничености и одтудъ произвируѣой природной слабости. Нечистота срѣца зовесе научнымъ изразомъ : долозитетъ, слабость : кулпабилитетъ (недоумѣніе, погрѣшность). Охолость (dolus, Tücke) или подлость нѣ тако редка, ерѣ сви мы скоро тражимо, да погрѣшке наше извинимо, да ихъ улепшамо, да ихъ у благомъ виду себи ч другима представимо, да ихъ припишемо околности, темпераменту, естественой токорсѣ склонности и расположенію или строю организма и пр. не редко извинюемо се тыме, што грѣхъ нашъ нема зла слѣдства. Нико одъ насъ неѣе да увиди, да у волю примаюѣи максимуму неправну или по нравности не удешену, наопако (verkehrt) по нѣой дѣла. Сви мы радо сматрамо физичне наше потребе као условія нравны подвига ; сви мы радо идею пріймамо и подгреявамо, да е зло у природы нашей укоренѣно (radikales Böse), да дакле не зависи одъ вољѣ, у толико више у колико и сама воля као и човекъ по околностима се владати мора, ерѣ ове човека опредѣляваю шта ѣе хтети, шта ли не. Свакій одъ насъ тражи кривицу свою другомъ наметнути, како бы самогъ себе предъ собомъ поштедіо и одъ гриже савести спасао се. Свакій на то иде, да свою савестъ успава, да самогъ себе прехитри, како бы савршено спокойство и онда уживао, кадъ зло чини ; дакле како бы зло безъ страха и стыда чинити мого.

Схоліонъ 3. Природной слабости има се само приписати, што човекъ зарадъ чулны подвига (ерѣ ови су управо неправни, нечисти, лажни) умну свою природу чулной подчинява. Наравно да се оваково неестественно подчинѣнѣ само своевольству, одвольности (die Willkühr) приписати може и мора. Слѣдователно аффекти, страсти, сушпендираю само природну слободу вољѣ, немогу е пакъ никако укинути и уништити, иначе бы могле и човека претворити у суштество противно т. е. у суштество, кое ума нема, а то е противословно. Човекъ дакле може страсти и зла ослободити се и добро изворно расположеніе у природы своіой поновити и обновити.

§. 11.

Возобновленѣ изворногъ расположенія къ добромъ, могуће е у смотреню умышляя т. е. управе волѣ, едино революціомъ т. е. превратомъ свогъ досаданѣгъ начина мышленя коначнымъ иначе бы у едномъ и истомъ магновеню добра се и зла воля у едно стицале (конгруирале бы), а ово е протовословно. Революція та зове се нравна или каянѣ (die Busse). У смотреню дѣланя постизавасе реченый превратъ само постепено (successiv) т. е. морамо се одъ зла дѣла одучити и на добро навикнути се; а то само е постепено могуће, будући се добро повтравати, а зло повторително оставити мора, да се у томъ погледу ласость и вештина добіе.

Схоліонъ 1. Како човекъ само постепено добромъ се дѣланю навикнути може, то утврѣенѣ, да е међ' чулностѣу и умностѣу борба, да се добродѣтель само непрестаномъ борбомъ противъ грѣхова и чулностій постизавати може, сасвымъ на свомъ месту. Кантъ вели, да бы човекъ овой борби подлећи и сасвымъ превратнымъ постати мора, да небы збогъ природне му слабости никада добродѣтель получитьи мого, када небы выше едно абсолютно существо бытствовало, кое ће човека у борби подпомоћи и нѣга, ако не овде, а оно баремъ с' оне стране гроба, къ савршеной светости привести. Изъ овогъ изводи, да ако желимо на добродѣтель веровати, морамо и на безсмртіе душе и на быће Божіе веровати. Овай нѣговъ доказъ о существованю Божіемъ зовесе нравный (моральный). Но да не обстои, увидити можемо изъ слѣдећи причина: 1) Кантъ сматра Бога као служителя и туђецадно существо, кое е сирѣчь само зато свемогуће, што ограниченогъ човека къ светости привести треба. 2) Светость человекъ никадъ не може постићи (срав. кнѣ. VII §. 24.), ерѣ е существо случайно (срав. кнѣ. V §. 13.) дакле ограничено и зависно, а светость мора се као неограничено и независно сматрати. 3) Да се борба међ' порокомъ и добродѣтели рѣши, да добродѣтель надъ грѣхомъ триумфира, къ томе ніе нужна помоћь свемогућегъ существа. 4) Да человекъ безъ помоћи Божіе небы мого быти добродѣтеланъ, небы

му се ни добра нѣгова дѣла савршено приписати могла, была бы само мнѣ заслуга и порокъ и грѣхъ такоѣеръ бы се човеку само одъ части приписати мого, ерѣ нѣе человекъ кривъ, што га е Богъ слабымъ и ограниченнымъ створио, да у томъ станю нужно ма када погрѣшити мора. — Будући су способности человека исконо добре, то не стое у противословію, Дакле нема борбе међу способностима, већу међу нѣинымъ управама т. е. међу управомъ скотске и човечне е' едне, а особности человека е' друге стране.

Схоліонъ 2. Међу аффектомъ и страстѣу или злу моралномъ, реалный е саюзъ (срав. кнѣ. III. §. 67.), ерѣ ни страсть не може произићи, ако се аффектъ честѣе не повторава, ни страсть не може дѣйствовати, ако аффектъ не букне, будући само внезапу и силно букнувша, може умомъ савладати и нѣга обезснажити. Изъ чега се види, да се аффекти мораю умеравати, башъ да су и благородни, већу изъ тога узрока, што разборито, ладнокрвно употребляванъ ума, препятствую.

Схоліонъ 3. Гди е врховна максима зла, ту не помаже дѣйствіа нѣна уништавати, сама се максима уклонити мора, ерѣ ако се узрокъ не укине, условіе не подигне, дѣйствіе и условно опетъ ће на видило изаћи, како препоне престану. Ако дрво изъ корена на извадимо, нове ће шибльике терати; ако насипъ затворимо, а изворъ не запушимо, наскоро ће сгруя загушена нарастити и гать (die Schleusse) насилно провалити. Већу изъ тога е ясно, да се поболшанъ нравно у погледу на умышляе безъ коначногъ преврата не дае мыслити, а и између нравны закона непрекидный влада саюзъ тако, да по речима св. писма: еданъ законъ преступивши, све проче преступисмо.

§. 12.

Кои се пашти добродѣтели, тай има да се противъ зле волѣ бори, а не противъ злы склоностій и наклоностій, ерѣ обое извире изъ волѣ. Мударъ е, кадъ е већу толико оячао, да дражести и одмаме къ злу може презрети, а наклоности услѣдъ тога укротити. (Срав. кн. III. §. 74.). Осторожанъ е, кадъ сва средства употреблява, коя зло предупређую, а то су негативна т. е.

избегаванъ поводъ даваюћи на грѣхъ прилика и позитивна т. е. укроћаванъ наклоностей, кое се дотле тера, докле наклоности не буду потрвене. О томъ намъ више ученія даде Аретологіа у аскетичной части нѣной.

Схоліонъ 1. Злу волю називали су апостоли злымъ духомъ, кои дакле подъ именемъ сатане или ѡвола. ништа друго нѣ ванъ персонифицирана (уособлѣна) зла воля.

Схоліонъ 2. Богъ неможе хтети, да существа за срећу способна, буду несретна. Дакле Богъ оће, да светъ чувствујућій и осећаюћій сретанъ буде. То е само онда можно, кадъ човекъ, ова круна тварій, подъ кога рукомъ вселена стои, физичный редъ света са нравнымъ у своіой особи сѣдини. То неће быти, ако човекъ у физичной незгоди, добри се свои умышляя откаже. Да му е пакъ могуће нравный са физичнымъ редомъ сединити, види се изъ тога, што физисъ са моралномъ не стои у противословію н. пр. умереность морално е свойство а и физисъ ню иште; не убити моралный е налогъ, но и физично быће дружба човеческогъ, то исто налаже; не украсти, нравна е забрана али и физично благостанъ дружба човеческогъ то исто захтева. Сво дакле противословіе међ' мораломъ и физисомъ лежи у одвольности людской. Човекъ е дакле позванъ (срав. кнѣ. II. §. 25. схол. 1. и кнѣ. VII. §. 7.) да хармонію међ' физисомъ и нравностѣю оствари и одржи, или као што Кантъ вели: да осећаюћій светъ усрећи. Како треба и са самымъ пожертвованѣмъ физичногъ свогъ живота за томъ цѣлю спѣшити, о томъ намъ дае христіанска религіа лепый и живой образацъ у Исусу Христу, кои, да бы осећаюћій светъ усрећію, на крсту е муке смртне претрпію.

Изъ предреченогъ е ясно, да зла на овомъ свету, не относительна н. пр. пожаръ, већъ абсолютна т. е. изъ неправоности текућа, долазе одъ туда, што человекъ слободну волю свою злоупотреблява. Кадъ бы Богъ предупредію, да человекъ неможе зло учинити, онъ бы противословно слободу людску, кою е дао, уништию. Еръ у чему лежи иначе слобода волѣ, нежели башъ у моћи, изабрати или зло или добро? Да Богъ промышлява притомъ нравно о свету, види се изъ тога, што 1) Нравна зла добаръ имаю край. 2) Што се чрезъ ныи човечество развія, напредуе. Пороцы, мане, недостатцы претака, добра су

наука за потомке. Уобште мы о залма овогъ света достойно и исправно неможемо судити, еръ ихъ неможе са точке свезнаня сматрати, с' кое ихъ н. пр. самъ Богъ гледати е кадаръ.

§. 13.

Да бы человекъ лакше у добродѣтели напредовао, мора ову себи, каква е за нѣга и у комъ виду онъ бы ню постићи мого и по строю природе нѣгове требао, у образцу едномъ нравномъ представити. Образаць овай неможе за човека у Богу лежати, еръ Богъ е светиня, неограничено, абсолютно суштество, што све человекъ нѣ и никада постићи неможе; образаць тай не лежи ни у светцу т. е. человеку, кои е чрезвичайно високій степенъ добродѣтели постигао, еръ овай юште нѣ онай степенъ достигао, кои бы человекъ постићи и требао и мого, дае се савршенія добродѣтель одъ нѣгове мыслити; образаць истый неможе найпосле ни у ангелу лежати т. е. суштеству, кое бы человекъ себи представляо као чисто духовно, безъ чулности, но ограничено, са савршено добромъ и чистомъ вольомъ. Такво суштество не налечи на човека, нѣгова добродѣтель нѣ добродѣтель, еръ грѣшити неможе, нѣгова добродѣтель не проиходи изъ борбе с' чулности. Исклучително иште и добро чини, али све то зато, што другоячѣ неможе, еръ као чистый духъ умомъ одареный, нема одъ умне свое природе одмаме у чулности, што чулности нема. Человекъ дакле принуѣенъ е за образаць свой узети себи идеаль, у комъ человекъ на найвышемъ степену добродѣтели, како е человекъ само кадаръ получитьи, стои. Идеаль тай само се у Богочовеку представити може т. е. у човеку когъ умна природа тако влада надъ чулномъ, да ова нѣ кадра никаквомъ дражестѣу, ма у комъ магновеню волю чисту, искону доброту природе човеческе, подлина и изворна расположенія сломити, одмамити, на

зло навести. Будући у нѣму умна т. е. божествена природа ни у комъ магновеню не служи, не онеми, будући е у нѣму у свако доба хармонія међ' физисомъ и нравнымъ редомъ савршена : то се такавъ човекъ тога ради Богочовекомъ нарећи мора.

Схоліонъ 1. Образацъ овакавъ нравный представля намъ христіанска религія у Іисусу Христу. За жене у Маріи Христовой матери. Ово е у толико добро, у колико добродѣтель по половломъ характеру има разный тыпъ. Возражаваю, да образацъ тай свогъ подобія међ' людима нема, да е дакле само могућъ, а не реаланъ, да бы се пакъ човекъ до нѣга онда само уздићи мого, кадъ бы му естество само дало было чисту, снажну волю, кратакъ животъ и кадъ бы свою попеченія земальски за одржанъ быѣа свогъ физичногъ, ослобоѣенъ быо. Али 1) свакій одъ насъ има подлино чисту волю, еръ нїеданъ се наѣи неѣе, кои у себи небы хтео образацъ нравный быти. 2) Подобны примера образаца нравногъ имамо међ' людима у врстнымъ людима. Образацъ е дакле и с' те стране реаланъ, а поглавито зато, еръ е на самой природи човека назданъ. 3) Житейски попеченія лишень быти, значи захтевати, да добродѣтель не буде борба, а то ѣе реѣи да човекъ, како бы добродѣтель постићи мого, нїе человекъ, веѣъ надчулно существо. 4) Могло бы се возразити, да бы зарадъ реализирания реченогъ образаца нужно было, да человекъ будуѣе блаженство свое угледа. Такавъ угледъ найсигурнїе бы човека одъ злы дѣла задржао. Али онда добродѣтель небы ни у полу вредила. Далъ она нїе средство къ блаженству токре отлученомъ, веѣъ е сама себи и цѣль и средство и блажено станъ само е пратиоцъ нѣнъ, инхеренція нѣна. На отлучено блаженство немамо права, еръ осимъ што тиме очекуюѣи га и нѣга ради доброты паштеѣи се изъ себичногъ подвига дѣламо, іоштъ и кадъ добродѣтель извршавамо нисмо ништа друго ванъ оно испунили, што смо испунити дужни.

Схоліонъ 2. Шему за чистоту човеческе вољъ, налазила су тако звана ангелска браѣа, у ангелима. Ова секта постала е у првой половини 18. столѣтїя. Ню е основао І. Гихтль адвокатъ у Регенсбургѣ. Држала е, да се веѣъ у земномъ животу може человекъ до ангелске чистоте поидићи и да се збогъ тога свакогъ посла отказати и у безженству живити валя. Разлико-

ваше исправну (мелхиседейске свештенике) и не исправну браћу (мъстни свештеницы). Они не раде ништа и живе безбрачно. Гладую, докле имъ кои што не удели. Не исправна браћа раде и исправну ране пакъ тиме држе, да су и они участницы заслуга овыхъ. Ванъ Гихтела, поглавити е быо ангелскій братъ Вилхелмъ Иберфелдъ у Лайдену. У Нидерландіи поглавито е седиште ове секте было.

Схоліонъ 3. Идеа о богочовеку прастара е, али се текъ у христіанской религіи до разговетне свести уздигла. Кришна индійскій богочовекъ е, Будха као оплоћени вишню то е исто. Зендски народи, египтіани, вавилоняни, утврђаваю изрикомъ, да су прво и прво надъ њима владали богови у виду човеческомъ, ти су први ихъ кралъви были.

§. 14.

При реализираню образацъ нравногъ имамо се борити са слѣдећимъ препонама 1) Са зломъ вољомъ. 2) Са одтудъ извиућимъ злымъ склоностима и наклоностима. 3) Са околностима. 4) Са собственною слабостју и ограниченостју. Препоне су тако велике, да образацъ нравный свакояко остае идеалъ, кои се на овоме свету савршено реализирати не може.

Схоліонъ 1. Тога ради веруемо на безсмртіе и држимо, да ћемо као люди у другомъ свету надземномъ, образацъ нравный реализирати моћи. — Текъ што смо светъ угледали, већ у станю невинности изъ незнаня грѣшимо. Овај грѣхъ называе св писмо праотеческимъ (die Erbsünde). Наименованъ то у толико може сметати у колико на вѣру доводи, да се умышляи и дѣла претака, потомцыма приписивати могу. Кадъ бы намъ се худа дѣла наши претака приписивала, то истимъ правомъ морала бы се нама и њина добра дѣла, и дѣла и пороцы наши савременика, нами приписивати, па кадъ индіанацъ отца свога старога убія, изъ преразсуђеня, да га небы старость морила, то збогъ грѣха тога моро бы и Европеацъ, кои га не чини, казнѣнъ и казны быти. — Зато, што се умышляи и дѣла претака потомцыма немогу приписивати, Катархи одбацую крштенъ, коя тайна христіанске цркве, да смисла умосходногъ има,

не треба се дакле као чистѣнѣ одъ праотеческогъ грѣха, већъ као символъ, да човекъ већъ и у невиности својој грѣши, сматрати.

Схоліонъ 2. Верованѣ на пако и небо постало є на психичномъ путу, тиме, што човекъ увидеѣи, да све свое желѣ на овомъ свету неможе испунити, с' надеждомъ себи ласка, да ће то на ономъ свету бити, ту сирѣчь да ће се изравнати отношенѣ међ' добрымъ и злымъ; ту да ће зликовацъ патити, коме сада неможемо шкодити, а мы да ћемо за патнѣ и неправедна страдања наша блаженствомъ награђени бити. На путу нравномъ постаде вера на рай и пако тиме, што є свакій одъ насъ осетио, да са добрымъ дѣлима споєно є добро станѣ унутрашнѣгъ спокойства и поноса, са злымъ унутрашнѣгъ немира и смуѣня и пониженя. Отудъ заключеніє да невидимый некій судія влада, кои ће свакогъ по дѣлу нѣговомъ или казнити вѣчномъ мукомъ или наградити вѣчнымъ блаженствомъ. Вѣчнымъ зато, што мысао да ћемо ништа некадъ бити, неможемо поднети, дакле за собствено спокойство, по желѣи на безсмертіє душе наше веруємо. Будуѣи пакъ чульный человекъ ніє кадаръ пожеланный рай или пакао себи другоячіє, ванъ у чульномъ виду представити: то рай и пако добише чулно одело, кое є сасвимъ по онымъ околностима удешено, у којима народъ какавъ живи, дакле по духу нѣговомъ, по поднебію и пр. (срав. кнѣ. V. §. 33. сх. 3.). Измыслити пако или предпако (das Fegefeuer, у комъ се после претрплѣны мука, грѣхова наши и с' нѣима споєны казній ослобођавамо) шкоди нравности. Идеа о предпаку поощтрава на зло, ерѣ на овомъ свету хрѣави, ипакъ ће блаженству участвовати, кадъ крозъ предпакао прошао буде. Идеа о паклу порађа очаяніє и чудно представленѣ о правди Божіој, кои збогъ времены грѣхова вѣчно казни. Богъ є праведанъ, дакле никогъ неће пако мимоиѣи, ерѣ свакій и у невиности грѣши; Богъ є и мылостивъ, дакле ће невольне грѣхове опростити и све вольне, коихъ се искрено каємо. Ово ученіє у такво противословіє и неизвѣстно лебдеѣе станѣ нравне наше идеє доводи, да бы заиста до много се яснѣ и разговетнѣ свести кодъ већине ихъ людій развиле быле, да га никадъ ніє было. Къ тому долази, да идеа о паклу или раю, люде страомъ одъ зла чува, а надеждомъ на добро намамлює. Но стра и надежда нису исправни т. е. етични подвизи къ добродѣтели, дакле дѣла изъ

таквы подвига есу само споляшнѣ закона, а никако нравна. Себичный субъектъ сматра добродѣтель као средство, коимъ ће се ада спасти а вѣчно блаженство т. е. рай получить. Далѣ, нашта е пакао, кадъ на смртной постелѣ каюћий се грѣшникъ у небо доћи може? Конецъ дѣло краси мыслиће грѣшникъ, пакъ ће у грѣшеню свомъ безъ свакогъ страха далѣ ићи, каянѣ тако и тако може се до смртне постелѣ отложити. Ако не желимо дакле религиомъ люде не религиозне учинити, то престаймо едномъ са нравность подкопаваюћимъ идеама о паклу и раю, кое су поредъ узавреле фантазіе човечества, докле е јоште у колевки започиняюћегъ изображенія свога было.

Опасно е за нравность и чудеса (die Wunder, miracula) проповедати, као да бы са њима люде поболшати и истинность вѣре наше доказати могли. Докле е човекъ у станю суровости, у комъ за ванреднымъ, необычнымъ, чудноватымъ грамзи, ніе было несаветно чудеса проповедати. Човекъ у томъ станю дете е, кое мысли да ће само необычнымъ и чудноватымъ зрѣникъ свои знаня разширити, кога чулность иште яче дражести, веће намаме. За човека изображеногъ, чудо е прсвећъ якій зачинѣ. Положимо, да човекъ о дѣйствительности чуда осведоченъ буде; то ће любопытность њгова, овај изворъ напредка знанственогъ престати, а умъ њговъ кренуть и свргнуть быти, ерѣ са светомъ, у комъ опредѣлены, неизмѣны закона нема (а то управо чудеса доказую) ніе чистъ носо; умъ човескій излишанъ е и вара, кадъ е едне стране опажа, да у естеству непокретни и опредѣлени закони владаю, одъ кои се нико неможе удалити, а да с' друге стране у њму се догађаю случаєви, кои закону ову опредѣленость, истоветность, неизмѣность естества опровергаваю. Чудеса или теистична или какодемонска, она Богу, а ова зломъ начелу (какодемону, ѓволу) приписую али 1) Ако е Богъ твораць овогъ света, како начело зло може у свету њговомъ чудеса чинити? 2) Ако е Богъ твораць и господъ, то е твораць и господъ злогъ начела, ерѣ одъ куда бы ово постати могло, кадъ е по себи, као абсолютни негациа сумма, ништа? (срав. 7.) А ако е начело зло створено, то чудеса неможе чинити, ерѣ то само кадро е нестворено суштество. Дакле бы а) Богъ моро быти причина чудеса какодемонски. б) Быо бы начело противословно, будући изъ вѣга и добро и зло излази. 3) Шта бы о творцу едномъ мыслити могли, кои самъ

своимъ законима супротъ дѣла (еръ е противъ естества да се вино у гвожђе претвори)? Шта бы о творцу држали, кои дѣйствія свои закона са чудесама у континуитету нѣиномъ нарушава? Шта бы о творцу судити кадри были, кои бы са чудама поспѣшествовати моро дѣйствія свои закона, коє в дао, нѣи допунити, довршити, подпомоћи? А шта наипосле о творцу мыслити можемо, кои изъ увеселенія или играчке, или, да славу и моћъ свою покаже, чуда чини? — Морали бы мыслити, да твораць тай нѣе знао законе савршене дати, кадъ ихъ мора са чудама подпунити и подпомоћи! Морали бы мыслити, да е то славолюбивый твораць, кои е ипакъ тако немоћанъ быо, да се на естественомъ путу своимъ умнымъ створеньма открити или неможе или одвольно неће. А ако се открито (као што се у савести явля), заръ да іогунству людій по вољи учини и нѣи чудама осведочи? Чуда бы дакле само засведочавала, да естество нема свогъ опредѣленогъ, подпуногъ, свемогућегъ творца и чудновато еднострана бы понятія о Богу и нѣговомъ дѣйствованю дала. 4) Свака религіа чуда приповеда, којой ће мо дакле веровати? 5) Чуда кваре нравность, еръ лако на ту мысао простака привести могу, да е Богъ и то чудо учинити кадаръ, да насъ, безъ да се мы трудимо поболша и до ангелске чистоте приведе. Будући е Богъ мылостивъ, то намъ е довольно къ чуду томъ призивати га; будући е праведанъ, то ће нашу молбу послушати, еръ зна, да насъ е слабе и ограничене створіо и да већина на небо вапіюћи грѣхова изъ слабости и ограничености природе човеческе проистичу, пакъ да бы неправедно было, збогъ слабости и ограничености, збогъ времены зала, вѣчну муку трпити, еръ у таквомъ случаю казнь дѣлу нѣе саразмѣрна. 6) Ако чуда на то иду, да слѣдства и дѣйствія, злогъ начела униште: то се увидити неможе, зашто пре свега преблаго и свемогуће и свезнаюће суштество допушта, да у вселени нѣговой какодемонъ дѣйствує? 7) Кадъ бы о чудама практично осведочени были, небы могли злочинцу, когъ е ѣаво на зло навео, судити, безъ да нѣга и ѣавола конфронтирамо. Но кои ће с' бѣсомъ посла имати? Како ће мо га на судъ звати? Како ће мо онима судити, кои ѣаволу своя безаконія приписую? И кои ће бѣсномъ судити? Люди? та и ови подъ упливомъ бѣса стое, и у нѣи саме, башъ у акту пресуѣиваня, мого бы бѣсъ ући. — Премда су дакле чудеса можна, еръ естество

е случайно существо : то се одтуда на ньову заиста бытность неможе заключити, што оно, кое е можно, немора быти дѣйствително. Морално су излишна и шкодљива чуда, пакъ сумню подижу противъ религіе, коя на ньима почива. Кои се друго-ячіе ванъ идеама о чуду неможе поболшати, тай е нравный невѣрникъ т. е. тай не веруе гласу савести свое, коя му ясно законъ нравный приповеда. — Знамо въ прочемъ и то, да бы и чудо обычнымъ постало, кадъ бы се честѣ догађало, као што о томъ лепъ примеръ дае Евангеліе, у комъ читамо, да се Евреи на чудотворенія Христова тако навикли, да су га као свакогъ другогъ обычногъ човека сматрали; а да се Фарисеи нису побояли, чудотворца ухватити и до смрти довести и да се и самъ народъ еврейскій ніе плашіо, крвѣ чудотворца кои е мртве воскрешавао, на себе и потомке свое приимити. — Можда бы намъ се гдикое чудо као естественъ догађай появило, да се честѣ збыва, пакъ бы га вальда естественіомъ хипотезомъ толковали, нежели што сада чинимо, када га ђаволу или Богу приписуемо. Срав. кн. V. §. 31. сх. 2.

§. 15.

Да бы противъ препона, при реализираню нравногъ образца, лакше се борити могли, да бы образацъ нравный сходніе реализирали : валя да еданъ другогъ у томъ обзире подпомажемо, дакле дружба оснуемо, у комъ ће еединѣнымъ силама противъ слабости и ограничености човеческе, борба се водити и то само зато, да се добродѣтель у чистотѣ нѣной одржи или реализира. Дружба овакво быће обштина етична. Зову га у обычномъ животу : црква.

Схоліонъ 1. Будући свакій човекъ има савестъ, а ово е единый органъ, чрезъ кои се може законъ нравный дознати, будући е далъ едина савестъ у нравномъ погледу дотичный судія, будући далъ нико неможе да провиди, изъ кои умышляя и подвига ближный нѣговъ дѣла, будући наипосле свакомъ човеку савестна слобода као неуступно право припада (срав. кн. VIII. §. 41. Прим.) : то закони обштине етичне, могу быти само канони призываюћи, позываюћи; никако закони кои казнию

принуђаваю. То еданпутъ за свагда не да се отрећи, да никогъ принудити, натерати не можемо на добре умышляе. Свакомъ дакле слободно стои по увиђеню савести нѣгове изъ извѣстнаго етичнаго друштва у друго прећи и никомъ се подъ казнию наложити не може, да изъ етичнаго природнаго станя на полъ ступи.

Схоліонъ 2. Изъ предреченого ясно е, да етичнаго природнаго станя има, не пакъ правнаго, еръ правно природно станъ относи се само на естество туђецѣлно; како се пакъ човекъ у отношеню с' другимъ людима мысли, дакле не сасвимъ усамлѣнъ у вселени, то правно нѣгово станъ већ е друштвено, а то ће казати позитивно. Дакле народи къ себи узаймно у правномъ природномъ станю не стое, и понятіе оваковогъ станя не иште, да се надъ правнымъ отношенъмъ некій законодавный судія мысли, кои распре правне рѣшава и одъ свою е правны особа судіомъ признанъ. Свакояко човекъ свои се подлины права не може одказати, дакле башъ да и у станю грађанскомъ живи, онъ по основу и крайной причини у смыслу ономъ, у комъ неки правдослови узимаю станъ правно-природно, ипакъ у станю правно-природномъ остао бы. Етично природно станъ пакъ ніе само могуће, већ е и реално, еръ нравность едино одъ савести зависи; а ова е нешто невидимо, унутрашнѣ, кое ванъ субекта не прелази, премда се изразити може. Етично природно станъ, станъ е распре. Еръ у нѣму свакій по савести своіой дѣла. Но будући савестъ подъ упливомъ себычности стои и околности ню могу сасвимъ превратити: зато е станъ етично природно, у комъ се свакій по своме индивидуалномъ понятію о добродѣтели управля, станъ распре. Да дакле савестъ не подлегне себычности и околностима: дужность е наша, у обштину религіозну ступити. Али нико насъ не може принудити да у цркву ступимо, еръ и ова у заблуђеню быти може, што и нѣни чланови есу люди, коихъ савестъ подъ упливомъ себычности и околности стои. Изъ тога слѣдуе, да, кадъ бы башъ и у обштини каквой религіозной были и као чланови бы се нѣни признавали и исповедали: мы ипакъ небы се морали права свога одказати, да поредъ тога као што Кантъ мысли, у природномъ етичномъ станю заостанемо. — Лихтенфелсъ мысли, да умъ као моћ надчулно-реално спазити, само се воспитомъ т. е. надраженъмъ одъ подобны чулно-умны

сушества долазећимъ, у савестъ т. е. у дѣйствително спазенѣ надчулно-реалногъ преобразити може, слѣдователно и дужни смо и принуђени бити можемо, да у етичну обштину ступимо. Мы смо већ у књиги III. показали, да спазенѣ надчулно-реалногъ не могуће, еръ спазенѣ, коимъ се угледъ добія, само се на чулне предмете относити може. Лихтенфелсъ утврђавајући унутрашњи угледа нема, опровргава самъ себе, да е могуће надчулно реално угледати.

§. 16.

Етичну обштину можемо нарећи и народомъ Божіимъ, еръ закони нѣни, относећи се на умышляе (закони етично-религіозни), будући нико не кадаръ унутрашность свои ближњи провидити, мораю се као одъ самогъ Бога дани сматрати. У цркви дакле само се Богъ као законодаваць сматрати може. Закони нравни у обштини религіозной сматраю се дакле као воля Божія, слѣдователно изъ почитанія къ нравнымъ законима дѣлати добро, у цркви неможе друго што значити, ванъ изъ почитанія во лѣ Божіе добродѣтеланъ бити. Будући почитаніе любовь предпоставля, то се любовь къ Богу као единый етичный подвигъ у цркви сматрати може (срав. кнѣ. II. §. 25. схол. 2.).

Схоліонъ 1. Црква у којой заступницы Божіи т. е. свештеницы управу воде и коя по тому има форму владе аристократичну, не спада у область евсевиологіе. У овой сама е една савестъ заступникъ Божій, и органъ чрезъ кои Богъ волю свою явля и толкуе аутентично.

Схоліонъ 2. Христіанска црква у томъ умной одговара, 1) Што и она оће да се изъ любви къ Богу, добро чини. 2) Што и у нъой Богъ е законодаваць.

Схоліонъ 3. Чета (Rotte) была бы обштина, кое задатакъ есте зло распространявати. Неможе се мыслити, еръ свакій човекъ по природи своіой склонѣнъ е на добро. Быће човеческо условљено е едино законима добродѣтели и поштеня. Одъ овы се неможе знатно удалити, безъ да быће свое у крайню опас-

ность доведе. Подъ четомъ могли бы дакле у образномъ смыслу разумевати общину, коя максимуму дѣланя има неправну, не с' намеромъ да гази законъ нравный. Веѣъ Тераменесъ, еданъ одъ 30 тирана, увидіо е истину, да человекъ неможе безъ поштеня обстати и свое е другове на човечность ободравао, премда е зато у тавницы отровъ испити моро. И сама разбойничка чета, по нѣномъ начину поштенъ храни. А дамитяни, кои су се тако звали, што су Божію службу голишави савршавали, были су у некомъ погледу чета. Исто су тако и двокрштенницы (Wiedertäufer) одъ чоара едногъ Шторха установлѣни, чета была, коя е коммунизамъ и многоженство проповедала. Подъ капланомъ Минцеромъ добыла е сталне основе. Звезде нѣне бяху Книпердолингъ и Крехтингъ у Минстру.

§. 17.

Будући етична община цѣль има, да добродѣтель реализира, законе пакъ добродѣтели као законе Божіе сматра: то цѣль общине религіозне т. е. цркве ніе друга, ванъ реализирати царство Божіе на земљи.

Схоліонъ. Дружество етично само мышлѣно, идеална е или невидима, дѣйствително, видима или появна црква, коя има свое званичнике, кои се о одправи надлежности цркве непосредствено брину и свештеницы, званичници, служители црквени называю. Видима црква, да цѣль цркве реализира, мора быти 1) Свеобшта (саборна), т. е. мора имати цѣль етичну, коя за све люде важи. 2) Мора быти чиста, т. е. подвигъ нѣнъ да ніе другій ванъ любовь къ Богу као идеалу сваке добродѣтели. 3) Мора быти слободна т. е. никогъ несме принуђавати, да противъ индивидуалногъ убѣђеня свогъ, ученія нѣна прійми и обреде нѣне наблюдава. 4) Мора быти непремѣна у смотреню устава и ученія свои, не пакъ у погледу на обреде т. е. на администраціу, коя се по духу времена управляти мора и само поштрена и опомене на добродѣтель извршава, а обое мора быти околностима, степену културе и духу времена сходно, ако оѣмо да буде плодно. Хердеръ е свакой реформи противанъ, еръ вели достоянство и призренъ религіе умалява. — Видима црква исторична е, еръ се по форми своіой на одвольнымъ законима и на догаѣанма

оснива. Као исторична мора имати обреде свое, по којима Богу служи, и кои су на спомену прошлости основани. Ови обреди и на њима наздано Богослуженіе зато су нуждни, што люди вѣру на Бога и службу Божию не као своју, већ као Божию надлежность сматраю. Не могу пакъ за све люде обвезателно важити и падаю обычно са државомъ и народима, кодъ кои и у којима досадъ су живили. Изъ овогъ е не манъ ясно, да ортодоксія, невѣрникъ, лжевѣра, еретикъ, шизматикъ и пр. само у историчномъ погледу, речи смисао имаюће бити могу. Ортодоксіу своју обштина религіозна само на историчномъ подлогу свомъ доказати може н. пр. Христіанска изъ евангеліа и апостолски списанія. Докази за ортодоксіу (правовѣріе) састое се у толкованю статутарны закона религіе. Ово толкованъ предпоставля исторична и езыкословна знаня, іоште дакле ученость и есте научно (доктринално). Црква потому право има, кадъ толкованъ само одъ оны прійма, кои су за исто довольно преправљени, дакле позвани. Слѣдователно Лайцы немогу аутентично толковати законъ Божій штатутарный. Толкованъ пакъ да е свакояко и философично, иначе се као ученый педантизамъ явля.

§. 18.

Царство Божіе на земљи реализирати, значи миръ вѣчный међ' люде уведомити, еръ миръ вѣчный на земљи онда е само могућъ, кадъ люди буду савршено нравни, у комъ случаю неможе се никаква распра, никакавъ раздоръ породити. Цркве дакле удалѣніа цѣль, есте миръ вѣчный. Характеристична нота потому, да е црква каква позитивна, исправна, чиста и свеобшта (т. е. космополитична : и единъ Богъ и едина црква да буде, еданъ царъ и едно царство), есте миролюбіе.

Примѣтба. Христіанске цркве суштественый е знакъ : миролюбіе, еръ 1) Иште, да кои оће Христу да слѣдуе крстъ на себе прійми т. е. да обиде и неволъ светске трпѣливо сноси и одъ навале аффекта и страстій не да се одуѣи. 2) Да неприятель наше любимо и у злочинцыма порокъ а не особу мрзимо. 3) Да смирени будемо т. е.

да преимућства наша не превозносимо и ценимо, ерѣ то у нама раѣа гордость а поносъ другихъ вреѣа, чиме се семе раздора сее. — Оваква ученія не наодимо у другимъ позитивнымъ религијама, кое засадъ на земљи имамо, пакъ зато христіанска црква есте засада найпреимућнија на земљи, умной найближа.

Схоліонъ. Позитивна или исторична црква има ту цѣль, да идеалну, умну реализира. Дакле позитивна религија средство е умне. Како бы умну савршено остварила, онда бы сама непотребна была. Дакле свака позитивна религија, нехотимице на то иде, да саму себе непотребномъ и излишномъ учини. Возразъ, да религија позитивна и онда е потребна, кадъ е цѣль религије уобште : нравность савршену постигла, ерѣ валя нравность одржати — у толико не постои, у колико онда јоште међъ людима савршено нравность не влада, кадъ се бояти имамо, да ће люди наново узлонравль, натрагъ пасти. Други е вопроеъ, дал' ће се икада савршена нравность постићи?

§. 19.

Будући се савршена нравность у чульномъ свету, збогъ слабости и ограничености човеческе не дае постићи, будући далъ да нравность не буде праздно понятіе, кое субекта свога нема, комъ бы подпуно, као самаиета светостъ свойствена была, мора се субектъ еданъ представляти, комъ бы нравность најсавршенія, неограничена приличила : то свака религија самымъ умомъ руковођена бива, да на безсмртіе душе и на быће Божіе вѣруе. Подлози дакле умни сваке религије, стихіе основне нѣногъ живота есу : Вѣра на Бога и на безсмртіе душе човеческе.

Схоліонъ. Быће Божіе и безсмртіе душе есу дакле предметъ вѣре, а никако знаня (ср. кн. II. §. 8. 10. 35. 36.) и немогу се по томъ доказати (срав. кнъ. V. §. 38. сх. 2.). Тако онтологични доказъ с' быћа можногъ на дѣйствителноскокомъ погрѣшнымъ заключава; физикотеологичный доказъ такођеръ прескаче, ерѣ ако цѣлиходность света и дае заключити на быће умногъ творца; то јоште не на быће абсолютногъ,

какавъ мора бити Богъ, физикотеологичный доказъ врло мало доказуе. Быће Божіе неки покушаваю овако доказивати : 1) Светъ е существо случайно, но овога быће предпоставля быће абсолютного существа. 2) Светъ е овай редъ, но редъ мора имати свога почетка, еръ се небы брояти мого, а кадъ то не, небы быо редъ, дакле светъ одъ единице неке крайнѣ полази, у коіой сва дѣйствія и узроцы нѣгови имаю крайню причину. — Ad 1) Или е светъ одъ абсолютного существа створенъ, или изъ нѣга проистекао, или изъ массе едне образованъ. У првомъ случаю, можно е да изъ ништа нешто буде, у второмъ было е у существу абсолютномъ случайности, у трећемъ массе самосталне быће координира се са быћемъ абсолютного существа, дакле се завія, да е масса самостална и случайно и нужно существо заедно была. Ad 2) Ако има редъ светскій крайню причину свою у абсолютной единицы, то е ова единица, коя у себи сваѣа безгранично число, дакле неограниченый редъ неограниченый брой, единица коя се изъ небройны единица састоит. е. коя ніе единица веѣъ слогъ единица. Изъ тога е ясно, да су и ови докази противословни.

§. 20.

Вѣра на Бога, као субектъ найсавршеніе нравности, предпоставля дакле 1) Да е Богъ духъ чистый, еръ само у овомъ чульный подвигъ нема места, дакле да е невещественъ. 2) Да е найправеднїи. 3) Да е неограничено милостивъ. 4) Да люби твари свое, да е дакле отаць и промышльитель вселене. 5) Да све зна и 6) Да све може. Еръ само свезнаюѣе существо, неможе ни у станю невинности изъ незнаня сгрѣшити, само свемогуѣе существо, кое ніе ничимъ ограничено, кое нема непобѣдне препоне, може се као савршено нравно и свето сматрати. 7) Да е найслободнїи. Еръ нравность се безъ слободне вољ неможе мыслити, слобода пакъ вољ у существу свемогуѣемъ неможе имати границе. Будући да сва ова свойства, само абсолютномъ (срав. кнѣ. V. §. 39. са схол. 1.) существу приличити могу: то вѣра на Бога

оће, да га себи као суштество абсолютно пред-
стављамо.

§. 21.

Вѣра на безсмртіе, предпоставля, да безсмртіе душе само се збогъ напредка нравногъ мора као догма положить, да е дакле цѣль нашегъ быѣа напредакъ нравный. Са напредкомъ нравнымъ споено е станѣ блажено, иначе станѣ мучно. Будући пакъ да у нравномъ погледу нема меѣусреднѣгъ станя, нема другогъ ванѣ или напредованѣ и назадполазенѣ : то вѣра на безсмртіе предпоставля, да онай кои непрестано ненапредуе у добродѣтели, натрагъ полази. Са редомъ нѣговы натрагъ бацаюћи га дѣла, споено е мучно станѣ, кое то е мучніе, што е назадакъ веѣій, дакле станѣ блажено то е веѣе, што е напредованѣ веѣе. Станѣ блажено зовемо раіомъ; станѣ нравно мучно пакломъ или адомъ. Мы веруемо по овому самымъ умомъ натеранный, да рай и пако веѣъ на овомъ свету починю. Будући пакъ да на ономъ свету сваке смо чулности опрощтени, то тамо нема борбе са чулности. Смрть дакле гранична е точка, у којой се борба нравна преломлява. С' оне стране гроба дакле, напредакъ нравный само е продуженіе нравногъ реда, при комъ смо на смртной постельи стали, дакле или се продужуе нравность и нѣна станя или неправность и ове мучна станя, вѣра дакле на безсмртіе, иште, да с' оне стране гроба сматрамо станѣ блаженства или муке као готово, слѣдователно рай или пако као одвоеный, савршеный, тако, да изъ рая у пако, изъ пакла у рай неможемо више преѣи, веѣъ да свакій у ономъ станю нравномъ напредуе у комъ е умро, дакле или у зломъ или у блаженомъ станю. Оттудъ вѣра на безсмртіе самымъ умомъ руковоѣена захтева, да блаженство е' оне стране гроба као у вѣчность растеѣе, а муку као

у вѣчностъ растећу сматрамо, да дакле свакогъ ва нѣгова дѣла на овомъ свету, с' оне стране гроба или вѣчна мука или вѣчно блаженство очекуе.

Схоліонъ 1. Арминіани или Ремонштранти противни Гомаристима или Контраремонштрантима вѣрую на предестинаціу или изборъ т. е. да е Богъ већъ у напредъ опредѣлю, кои ће люди нѣму угодни быти, дакле вѣчно блаженство получитьи. Ова се вѣра са умомъ никако не слаже, ерѣ кадъ е Богъ знао, да ће овај или онај човекъ хрѣавъ быти, зашта га е створио? Заръ већа нуждностъ надъ Богомъ влада; да га е створити моро? Заръ Богъ ніе грозанъ, кадъ човека на нѣгову несрећу ствара, о комъ зна, да ће зао, пакъ зато бѣданъ быти?

Схоліонъ 2. Старый заветъ неможе се као цѣлисходна религіа сматрати, ерѣ закони нѣгови есу приморавајући, и на законитостъ дѣла човечески више се отнесе, нема призрениа на рай и пако, исклучуе народе, кои Евреи нису. Управо дакле вѣра христіанска или новый завѣтъ спѣшава, да умну вѣру реализира и идеалну цркву оствари, као што то и св. Писмо изрычно вели: Я к' отцу момъ одлазимъ, но духъ ће мой међъ вами остати во вѣки (гди се двое или трое васъ у мое име скупите) — царство мое ніе царство земно — врата адова бѣдуду разрушена и пр. Религіа христіанска Бога представля као отца, сына и света духа. Ова догма да не буде уму противна (ср. §. 4. сх. 1.) валя е символично сватити. Богъ е отацъ, у колико оногъ любви, кои се пашти, да му угоданъ буде, у колико е далъ светъ овај само изъ едне любви створио и о нѣму промышлява. Сынъ е, ерѣ оногъ као сына къ себи прійма кои се по нравной нѣговой вољи управля т. е. посебнымъ га благимъ станѣмъ награђуе; светый духъ е, ерѣ воля нѣгова не лежи у поединымъ нравнымъ законима, већъ у свима, да тако онај се само нравнымъ може сматрати, кои духъ или скупу свію нравны закона извршава. И индіанскій Брамаизамъ има неко триличіе т. е. парабрама е брама, вишню и жива. И Финикіани имаѣаху тріасъ: Балъ, Мелкартъ и Астарте. И Зороастрова система у некомъ погледу многоличіе божіе приповеда: сирѣчь Зерване Акерене явля се као Ормуздъ и Ариманъ. Египтіанскій тріасъ бяху: Кнефъ, Фта, Неитъ. И Пла-

тонъ има хипостасе : доброту , премудрость и свемогуѣство. Рабинска кабала има три Сефироте : круну, мудрость, разумъ. И речи Бхове сакривеный е смысао : кои е ту быю, ту е и ту ѣе быти (и нынѣ, и присно и во вѣки вѣковъ). И сами Шкалди имаю Тріасъ : одинъ, торъ и нирду. Славени на Дуализамъ вѣроваху : бѣлый и черныи богъ, кои се у разномъ виду являю н. пр. као Перунъ Зничъ, и у женскомъ н. пр. као Леда и пр. Кодъ Грка и Римляна не манъ се некій тріасъ може разликовати : хроносъ, (сатурнусъ) уранусъ и зевсъ (юпитеръ). У 18. столѣтію почеше неки протестантски теологи, као : Екертманнъ, Леффлеръ, Хенке, Вегшайдеръ, ученіе уни- таріа изъ 16. столѣтія возобновлявати, по комъ е Исусъ само човекъ Богомъ произведенъ и божественомъ силомъ снабдѣвенъ коя се св. духомъ нариче. Веле : „Богъ отаць явіо се чрезъ Исуса Христа као светый духъ.

§. 22.

Будуѣи незнамо причину и неможемо поняти, зашто човекъ онда зло дѣла, кадъ максимуму у волю прійма, коя не одговара закону нравномъ, и зашто онда само нравно дѣла, кадъ изъ почитанія къ нравномъ закону, добро чини : то е црква подлино на тайни основана, коя у самомъ знаню лежи. Наравно е по тому, да се и све оне вѣре, коѣ изъ ове тайне у самомъ знаню лежеѣе извиру, као тайне сматрати мораю. Дакле сва уче- нія цркве тайне су, црква е дакле по характеру нѣ- номъ мистична и другоячія быти никако неможе. Тако н. пр. вера на Бога и свойства нѣгова, на безсмртіе, на вѣчно блаженство и пакао, саме су тайне по причини непонятне и несватне. У цркви по тому има едне основне тайне и тайна доводны изъ оне извируѣи. Основна е, да валя добро добра ради чинити или другимъ речима изъ любви къ Богу, доводне све су проче (§. 19. 20. 21.).

ЧАСТЬ II.

Евсевіологія употребљна.

§. 23.

У общини етичной почитаніе къ Богу, другъ другу явля и средства се употребляваю, да е можно остварити Божіе царство. Ово се зове служба Божія (der Gottesdienst) и онда е лажна кадъ средства употреблява, коя одъ умне цркве удаю. Тако старый заветъ, муамедова вѣра, политеизамъ инда, бактра, египтіана, арійски и зендски народа, грка и римляна лажне су службе Божіе.

Схоліонъ 1. Ако свакій свое приватне дужности испуни, случайно е, ако дѣла нѣгова са етичнымъ надлежностима читавогъ човечества хармонираю; ако ли пакъ дужности читавогъ човечества на себе прійми, онда се попаштита мора, да се нѣгова дѣла нужно сагласе са етичнымъ дужностима читавогъ човечества. Изъ тога е ясно, да црква има космополитичный характеръ, кои држави оскудѣва, ерѣ ова оѣе право да оствари и одржи само у некимъ околностима, на области своіой, међ своимъ народомъ. Али и држава може характеръ космополитичный пріймити, кадъ пази, да се како у странымъ државама и међ нима право не повреди. Наравно да држава таква мора имати већу физичну снагу одъ други, тога ради само велеможне државе (Grossmächte) имаю и могу имати характеръ космополитичный.

Схоліонъ 2. Старый заветъ учи, да се Евреи не држе равни другимъ народима, већ да се као избранный народъ Божіи сматраю. Оваква религія подранюе гордость и себичность нита, два душевна расположенія, коя одъ праве добродѣтели удаю. Вѣра муамедова, противна е цркви, ерѣ рать и распру пропеда, у колико учи да ѣе муамеданацъ то пре у рай доѣи, што више ихъ невѣрника поколъ и подярми. У Политеизму божество е страстима и пороцыма людій подчинѣно. Већ Баханалие довольне су, да Политеизму и нѣговымъ обредима, жигъ злоковарности и иррелигіозитета даду. Ясно е по тому,

да одъ свію досадашньи позитивны религіа, едина христіанска уму сходну (срав. §. 18. сх. 1.) службу Божію проповеда.

Схоліонъ 3. Служба Божія иште, да се све оно у догмама цркве уклони, што є понятію божества противно. Оће да се и у обредима, коима се почитаніе къ Богу изявлює, далъ у употребляваню религіозны средства све удали, што понятію о божеству противослови. Дакле 1) Грѣши, кои на быће божіе не верує. 2) Кои не верує да є Богъ єданъ свезнаюћій, свемогућій, праведанъ, милостивъ и штедрый господъ и отаць тварій свои. 3) Кои не верує на промысао Божій. 5) Кои Богу приписує несавршенства. 6) Кои на безсмртіе душе и задатакъ човека етичный не вѣрує. 7) Кои се кланя идолима и фетишима.

Схоліонъ 4. Деисте оћеду, да се свака позитивна религіа укине и на нѣно место умна постави. Да є ово неумно, видили смо у §. 4. сх. 2. — Индифферентисте религіозни утврђаваю, да се Богъ довольно почитує, кадъ се дужности оне испуне, коє имамо према себе и свои ближњи. Да ово утврђенъ не валя, види се изъ тога, што само у религіи имамо емства и гарантіе, да ће човекъ дужности речене заиета изъ чисты умышляя извршавати. Махіавелисте по учителю ньиномъ Махіавелліу наречени, сматраю сасвимъ заблудно религіу као средство, коимъ држава тражи себе одржати, развіяти и цѣли свое посебне получитьи. Ако ће мо религіу као служительку политике сматрати, то не треба заборавити, да є онда она мачъ, кои на две стране сече и кои дакле башъ и самуисту државу ранити и убити може. И Хоббесъ бѣше махіавелиста, утврђаваюћи, да се дужности према Бога не могу изъ ума извести, ерь Божіе быће ніе очевидно и зато неможе закона быти, кои бы Атеисту осуђавали, као што онай осудити се неможе, кои пре неће да верує, докле годъ чулно себе не осведочи. Томазіусъ индифферентиста є, утврђаваюћи, да є довольно унутрашнѣ Богопочитаніе, споляшнѣ пакъ, у комъ се оно явля, да є излишно, у толико више, у колико га Богъ не потребує. Но Томазіусъ забораваля, да споляшнѣмъ Богопочитаніємъ, другъ друга у унутрашнѣмъ подкреплява и одржава, а Хоббе несећа се да вѣра ма каква, дакле и вѣра на Бога, онде починѣ, гди умъ више нема чулногъ осведоченя и ништа манѣ остає незадовольнѣмъ.

Схоліонъ 5. Религіа у субъективномъ смысле єсте

знанъ или скупъ дужностей, као заповедій Божии. Бестественна самымъ умомъ, позитивна откровеніемъ т. е. преданіемъ (традиціомъ) дужности те дознае и тога ради зове се откровеніемъ. Откровеніе иште учено, исторично и езыкословно толкованъ. Умникъ (раціоналиста) допушта и откровеніе и религиу естествену; чистый умникъ све, што се умомъ не може дознати, одбацуе, еръ се посредствено на добродѣтель относи; натуралиста одбацуе преестественно откровеніе; супернатуралиста преестественно откровеніе брани.

Рационализамъ оѣе, да се свуда, дакле и у надлежностима вѣре и религіе, умъ као врховный судія и законодаваць ематра. Вели, да сва откровенія изъ ума проиходе, да смо ихъ пакъ као преестественна или свышша зато сматрали, што свойства душе умна нисмо довольно познавали и законе, по којой е душа дѣятелна. Причине Раціонализма, коима онъ опровргава и мистицизамъ и супернатурализамъ ове су: 1) Како човекъ до свести умне доѣе, увиди онъ, да све религіозне идее и закони ништа друго нису, ванъ умне идее и налози, коима е онъ дужанъ вѣру и покорность. 2) Човеку е умъ датъ, да онъ позна опредѣленъ свое и по овомъ дѣла. Умъ дакле има сказати, на што е човекъ опредѣленъ и како ће найсходніе дѣлати, да ово свое опредѣленъ получи. Истина да умъ може погрѣшити подъ упливомъ чулности, али онда може и у надлежностима откровенія погрѣшити. У суштини пакъ никадъ не заблужава и сами они, кои се хвале с' вышимъ откровеніемъ, немогу ее ипакъ одъ закона умны удалити, иначе са овима и са самымъ собомъ у противословіе долазе. 3) Човекъ, кадъ што познае, тражи причину, гди ову не може одма да наѣе, ту несме ако неѣе да е надменъ и безобразанъ, предметъ познаваня свога с' вышемъ каквомъ непосредственомъ узроку приписати. Не ли далъ противословно, да се дѣйствіе, кое се чулно спазава, приписуе непосредственомъ надчульномъ узроку? 4) Откровеніе не лежи надъ умомъ, веѣъ е уму подвргнуто. Еръ којой ће мо религиі веровати, кадъ се свака са некимъ откровеніемъ хвали? Наравно оной найпре, коя е уму найсходнія, дакле откровеніе подлеже умномъ испыту. 5) Оно што намъ умъ открыва, за насъ е извѣстніе, нежели оно, што преданіемъ до насъ долази, еръ ово се оснива на сведочби, а сведочба може быти и неистинна и лажна. Религіа, коя непосредствено изъ наше уну-

трашности проклява, већи има упливъ на срце и животъ нашъ. 6) Откровеніе оснива се на логично погрѣшномъ заключенію (*petitio principii*). Брѣ пре нежели ће мо заиста држати, да писмо свето (ма какво и ма кое) есте заиста порекла небеснога, мора се доказати, да е то, а не може се као такво, безъ свакогъ доказа сматрати. — Раціоналиста држи, да се Богъ явля чрезъ умъ и естество свима уобште, наособъ изреднымъ людима, кое шилъ нѣговъ промысао, да люде поуче. Такви су Сократъ, Плато, и къ нѣима се и Христосъ брои. Раціонализма клице налазимо већъ у Мойсеовомъ закону, но текъ Христосъ temelъ му положи. Онъ е явно противъ верованя на чуда ревновао и захтевао изрыкомъ, да се ученія нѣгова умомъ собственымъ испитаю. Неуплатонцы, као : Целзусъ Порфириусъ, Хіероклесъ, Лукіаносъ, Юліаносъ и други, паштише се, да религиу политеистичну умнымъ причинама подкрепе. Догматичне распре св. отца, очевидный су доказъ, да човекъ ніе у станю, слепо веровати. За време, докле е папа надъ религіознымъ мнѣніама владао, ніе се мого раціонализамъ развити. Реформація подъ Лутеромъ, Цвингліомъ, Калвиномъ оживотвори га. Но текъ у првой полутини 17. столѣтія почео се раціонализамъ снажити и исполински развіяти. Наравно да е духъ човеческій као што свуда, тако и у раціонализму испрва на странпутице заишао. Примера о томъ имамо у слѣдѣнимъ умницима : Хербертъ, Блое, Шефсбри. Толандъ, Коллинсъ, Воолстнъ, Тиндалъ, Морганъ, Хуббъ, Волтеръ, Еделманнъ, Баартъ. Палзовъ. У Енглеской и Холандіи ожививши раціонализамъ, пређе чрезъ Стоша (*concordia fidei et rationis*) у Немачку. Шпиноза раціонализму пантеистичный даде видъ. Кантъ пакъ непрекословно, найвећу е заслугу себи стекао о раціонализму, у колико е Евсевиологию као самосталну науку, коя у кругъ философіе спада, створио. Шмидъ Тифтрукъ, Штайдлайнъ покушаше да религиу позитивну у сагласіе доведу са философіомъ, посредственицы къ тому бяху Райнхардъ, Ничъ, Чирнеръ, Келле, Клаинъ, Шретеръ и пр. Вегшайдеръ (*Inst. theol. Dogm*) явля се између прочихъ као найразборити раціоналист. Супернатурализмъ налази се у свимъ религіама, особито у древнима Египтіана, Инда, Парва, у старомъ завету, кодъ Грка и Римляна. Христова чудотворства, воскресеніе нѣгово и вознесеніе на небо,

мораше супернатурализамъ у христiанству удомити. Свети отци паштише се, да му даду умне подлоге. Много му шкодише : Сабеллиусъ, Паулусъ Самосатскiй, Аррiа, Несторъ, Социниани и други бретицы. Умерено га сватише Юстинiанъ, Атенагорасъ, Теофилусъ, Минуциусъ Феликсъ, символично Оригенесъ.

§. 24.

Обштина религиозна скупъ е людiй; люди су чулни, дакле другимъ начиномъ, ванъ чрезъ чулне знаке нису кадри, богопочитанiе свое изразити другъ другу, нити пакъ другоячiе идее религиозне себи представити и у духу задржати, ванъ чрезъ чулна одела, коя имъ даю. Чулни знацы богопочитанiя изражени су у обредима црквенима, чулно одело идеа религиозны есте Антропоморфизамъ и символика религиозна. Тако н. пр. христiанска црква има свое обреде при Богослуженiю, има свое симболе : крстъ, крештенiе и миропомазанiе и пр. представля себи Бога у виду човека и пр. Да бы пакъ чулни знацы Богопочитанiя заиста религиозна осећаня подгреявали и чувства религиозна чистили, любовь и почитанiе къ добродѣтели све већма и већма подрањивали : мора да буду сходни т. е. такви, кои сасвимъ одсебно ништа друго немогу или несмеду означити, ванъ оно, што у религиозномъ погледу означую, да небы како нузгредъ у нама идее и чувства, башъ самой религији и добродѣтели противна побудили.

Схолiонъ. На то много валя пазити, какавъ е обредъ и ели цѣлисходанъ. Тако н. пр. дугачка литургиа ниє цѣлисходна, еръ уморава и религиозна чувства, коя су одушевленъ, а одушевленъ дуго не трає, одпушта, тупи, разлађує. Зло е : не престано се Богу молити, молитва постає найпосле механичномъ, ниє дубока, не чисти душу. Добро е постити, еръ постъ насъ опоминъ, да се имамо борити противъ чулны похота и да смо сву битку добили, кадъ смо кадри дражестима чулныма

противстати. Неосторожно раде, кои свакій данъ у цркву трче. За нѣи црква нѣе више мелемъ и опорава душевна, већъ е у цркву ићи механичанъ обычай, кои најпосле у суевѣріе прелази. Тога ради добро е установљено, да мирјани само праздничне и недѣлне дане у цркви су провести дужни. И стари язичници имали су своје обреде, симболе и знаке религіозне, но не редко были су ови башъ религіозитету и нравности противни. Н. пр. Фаллусъ, Лингамъ. Крстъ кодъ Египтіана бјаше символъ безсмртія, кодъ Римљана и семитски народа знакъ худости и одбачености нравне. И Индіани имаѣаху као неко крештеніе, ерѣ кои се нѣе са водомъ Гангеса никада пошкропио или ню піо, тай нѣе мого доћи у царство небесно. Зло су себи представљали древни Бога у виду човеческомъ са животинскимъ удовима, іоштъ горе у виду животиня, хрѣаво Грцы и Римљани као човека, кои е страстима подложенъ и зна се лютити и срдити, као што и старый заветъ овакве образе о Богу дае. Антропоморфизамъ валя да е финый т. е. да Бога себи у виду човеческомъ (ерѣ у томъ га најдостойніе себи представљамо) безъ страстій и аффекта, као човека, у комъ е чиста сама любовъ, благость и важность правде изражена, представљамо. Нѣе мала стваръ на то пазити, да иконе буду естетичне; ружне иконе, кое испрчаваю чулну представу религіозны предмета, заиста су бласфемія, коя не само религіозитетъ подкопава већъ и естетичный вкусъ у народу сасвимъ до основа квари и кужи. — С' друге стране неможе се отрѣћи, да башъ у чулномъ изражаваню богопочитанія, лежи причина, што човекъ не редко изъ саме побожности, непобожно дѣла, изъ саме любви къ добродѣтели као вољи Божіой, зло чини и нечестивость распространява. Фанатизамъ и религіозно ројство, кое ужасе нравне не производе? Сетимо се таме и мрака среднѣгъ вѣка, сетимо се окова, кое е фанатизамъ духу намето, пакъ ће мо заиста увидити, да е при служби Божіой прво правило то : да чулна обява религіозны свои чувства, не буде превећъ чулна, да дакле обреди и симболи у цркви, само се као средства, а никако као цѣль обштине религіозне сматраю. Изъ тога е ясно, да ихъ валя по потреби времена удесити. Нѣе добаръ христіанинъ кои у цркву прилѣжно трчи, кои пости, Богу се моли, свете тайне ужива, већъ кои ученія нравна христіанизма као задатакъ свога живота сматра. Али ленность

човеческа, којой е тешко у чисте предѣле и надчулне христіанизма дићи се, за лакше сматра обреда се савестно придржавати. Кои у обредима црквенима савъ религіозитетъ међу, ти су ако то нехотимице чине: фанатицы и рояцы, кои пакъ то чине свестћу ти су педанти и лицемѣри религіозны. Педантизамъ овихъ есте имораланъ. Очуляванъ религіозны идеа есте идеализиранъ. Не треба заборавити да е што умереніе, еръ у идеализираню причина заблуђеня лежи и не редко причина, зашта човекъ зло као добро, а добро као зло сматра и по тому се влада. Идеализиранъ бива продуктивномъ силомъ уображаваня (срав. кнъ. III. §. 36.). Ову дакле, особито у религіозномъ погледу строго нека руководи разумъ, еръ нигди тако радо меру не прелази, као у религіознымъ надлежностима, нигди тако радо хиперболизира претерано и безъ сваке подобности на шкоду и нравима и самой религіи, као у веро-закономъ погледу.

У томъ погледу религіа е христіанска весма препоручителна, што свакій педантизамъ религіозный осуђуе. Кои е већма противъ Фарисеа, кои су по смыслу речи а не по духу религіу старозаветну сваћали и савъ религіозитетъ у обредима полагали, ревновао, нежели Исусъ Христосъ? Изрыкомъ учи, да Бога треба у духу почитовати. Вѣра христіанска жива е вѣра. Оће добаръ умышляй, али оће да умышляй такавъ заиста и у дѣло пређе, дакле иште енергіу волъ и незадоволява се са контемплативнымъ животомъ. Овай е сасвимъ противанъ религіи Христовой, тога ради и монашество никако се са религіомъ христіанскомъ не слаже, ако му е задатакъ, да едино контемплативный животъ проводи.

§. 25.

Будући су сва ученія цркве: тайне (§. 22.): то и служба Божія оснивајући се на тайнама, ништа друго не ванъ тайнствено нешто, коимъ се као са чульнымъ знакомъ, надчулна тайность као тайность явля. Чулни знацы у томъ погледу мораю быти выспрени, да бы човекъ у њима очулѣну неограниченость токорсъ угледао, слутіо. У овой слутњи лежи правый, дубокій религіози-

тетъ. Сви чулни знацы као и сама ученія цркве, да характеръ свой задрже, кои заиста имаю, мораю се дакле на откровенію оснивати т. е. на вѣри, да се Богъ чрезъ умъ и естество у неописаной и неизреченой величини своіой людима явля. Откровеніе ово есте посредственно и подлогъ религіи умной. Вѣруе ли каква община религіозна, да се Богъ како се велики чрезъ умъ и естество явля, посебно чрезъ люде изабране н. пр. : пророке, людима явіо и да е чрезъ списанія оваквы людій волю свою како га почитовати валя, изразіо : то вѣруе на откровеніе непосредственно. Ово ништа друго ніе ванъ преданіе, дакле свака позитивна религіа оснива се на преданіяма т. е. непосредственнымъ откровеніяма.

Схоліонъ. Откровеніе непосредственно, предпоставля найтіе св. духа или инспираціу. Ово да смисла има, мора се само символично узети. Стари богослови, као : Калвинъ, Холлацъ, Музеусъ, Буддеусъ тврдо вѣрую на инспираціу и разликую реалну, вербалну, активну, пассивну, нузгредну, пратећу, слѣдуюћу, обшту и посебну. Разликованъ ово утврдити и подкрепити трудише се и философични богослови, Геррхардъ, Даннхауеръ, Квенштатъ. Верованъ на инспираціу одбацывали су већъ Евіоните, Гностицы, Манихеи. Теодоръ Мопсвесткій тражіо е веру ову опровргнути тиме, што е за сведочіо, да нека света списанія као : Іобъ, Соломонове кнѣиге, никако немогу быти порекла божественогъ. Одъ св. отаца бранише сви инспираціу, тако : Лактанціи, Василіе великій, Григоріи, Хіеронимъ. Оригенесъ и Тертуллианъ изрыкомъ о себи самима веле, да су инспирирани. Одъ схоластичны философа, само понеки, као н. пр. Петрусь Ломбардусъ и Абелардъ слободніе о инспираціи суде. Социніани, Арминіанцы и самъ Каликстусъ есу противъ инспираціе. Шпинноза одбацуе е, Буксторфъ пакъ претерано на ню веруе, Одъ времена : Теллнера, Семмлера, Лессинга, Брусалема, Дедерлайна, Грисбаха, Габлера, Райнхарта, Мертена, Вегшайдера, Паула, Леффлера, Хенкеа, Да Витта, Айх-

хорна, вера на инспирацію тако е пала, да ню већина изображени людій као опасно суевѣріе сматра. Сравни. књигу III. §. 39. схоліонъ 1.

И религіа Христіанска, откривена е религіа, еръ се оснива на историчнымъ датама, на преданію и чудама, далъ на параболана (образима), кою само знаня исторична и филологична (знанъ еврейскогъ, грчкогъ, римскогъ езыка), исправно протолковати могу. Зато се и дели обштина христіанска на Лае (миряне) и клиръ (свештенство). Подъ онымъ разумева се великій зборъ неучены, подъ овимъ маній изабраный зборъ учены вѣраоца. Последњи су дакле књижници (Schriftgelehrte) и ако само ученость свою а не и умну религіу за основъ свои толкованія узимаю, по којой умной религіи и лайцы право имаю, основоположенія вѣре христове толковати: то нису више служители обштине религіозне, црквени званичници, већ су владатели, деспоте, управители цркве, а то быти несмеду, што дружество етично религіозно ніе дружество примораваюће, већ инвитураюће. У томъ смыслу право црквено ништа друго ніе, ванъ шимера.

§. 26.

Служба Божія унутрашня е и споляшня. Безъ прве втора е праздна или средство, коимъ човекъ мысли себичне цѣли достићи, дакле религіу орудіемъ свое страстности прави. Унутрашнѣ Бога почитуемо 1) кадъ га любимо. 2) Кадъ га се боимо. 3) Кадъ се вољи нѣговой т. е. савести нашей повинуемо. 4) Кадъ му се молимо и сву надежду нашу на нѣга полажемо. 5) Када смо нѣму као творцу и благодѣтелю нашемъ благодарни.

Схоліонъ 1. Сама насъ е природа тако устроила. да што е добро и савршено любимо, но Бога представлямо себи као найвыше савршенство, дакле смо га паче свега любити дужни. Когъ любимо, тога се и боимо т. е. све оно избегавамо, што бы му негодно было. Будући пакъ Богу као идеалу добродѣтели све е оно противно, што не одговара идеи о светости: то Бога любећи и боећи га се, паштићемо се да добри и больи одъ дана на данъ будемо. Избегаваюћи Богу негодно, већ се

воли нѣговой т. е. савести нашей повинуюемо. С' молитвомъ оживлявамо у себи идеу о светости, чувства морална раанимо и тако средство употреблявамо, кое е кадро олакшавати намъ посо напредованя нравногъ. Кои нема надежде у Бога, тай задаткомъ живота свога не сматра нравность, већъ нѣму е ова само орудіе, да себичне цѣли свое постигне. Идеа о Богу оће, да Бога сматрамо као свемогућегъ творца, но уму е најсходніе у онакво суштество уздати се, кое е свемогуће, добро наше оће и насъ е збогъ собствене наше среће створило. Кадъ бы према оваквомъ суштеству неблагодарни быти могли т. е. кадъ таквомъ суштеству небы се попаштили угодни быти : заиста нико небы на нашу благодарность и на наше поштенъ више рачунати мого.

Схоліонъ 2. Споляшнѣ Богопочитаніе изявлюе чульнымъ знацыма осећаня и мысли, кое се на Бога отнесе. Човекъ е едномъ тако устроенъ, да почитаніе и любовъ свою неможе задржати, безъ да е и споляшнѣ яви. Тако се и проча патемата душе чрезъ споляшнѣ знаке изражаваю н. пр. мрзость, презиранѣ и аффектуозитетъ, равнодушіе малоуважаванѣ или ладноћу явля споляшнѣ. Са споляшнѣмъ Богопочитаніемъ поспѣшествуе се благочестіе и унама самима и у другимъ людима, ерѣ чулни люди могу се само чульнымъ средствами на религіозитетъ побудити и у религіозитету одржати. Обвезани смо пакъ благочестіе и у нами и у другима подранѣивати, ерѣ тыме нравность подпомажемо. Знакъ е недовольногъ унутрашнѣгъ убѣђеня, Бога споляшнѣ не почитовати, ерѣ убѣђенѣ и дубоко осећанѣ тражи себи у изразу чульномъ одушка. Мы у наукама шемата у помоћъ узимамо, зашта небы и религіа споляшнѣ свое шеме имала? Што пакъ споляшнѣ култусъ къ распрама религіознима и къ мрзости религіозной повода дае, тому ніе култусъ истый кривъ, већъ страстность людій, кои свакогъ оногъ мрзе, кои се по нѣиномъ начину мышленя не управля.

Примѣтба. Како религіа тѣши у невољи и нравномъ негодованю, како насъ задржава одъ худы мысли и дѣла, већъ се изъ слѣдећи идеа увидити може : 1) Я с' Богомъ немогу другоачіе у присно отношенѣ ступити, ванѣ добрымъ дѣлама. 2) Сретно мое станѣ само свемогућемъ творцу имамъ приписати, кои ми е и силе дао и сретне околности. Я се дакле у срећи немогу погордити. Али у несрећи несмемъ очаявати, ерѣ Богъ

є преблагій отаць, кои найболъ самномъ мысли и све оно на мене попушта, што се на добро мое клони; то онъ найболъ зна као свезнаюћій твораць. 3) Богъ є праведанъ судія а свуда є и на свакомъ месту, онъ к' тому све мое мысли, све што осећамъ и намеравамъ, провиди. Ако ме нико и небы ридіо, кадъ зло какво урадимъ, то ме ипакъ Богъ види, ако се дакле небы имао одъ люди, али се одъ Бога имамъ бояти. 4) Мене гоне неправедно — добићеду мзду свою на ономъ свету, гди ће Богъ неправедне и нечестиве достойно казнити а понижене и удручене подићи. — Искрено треба исповедити, да овакавъ безазленный, детинскій начинъ мышленя, заиста є найблагородни, найнешкодљиви, и найболъ ємство поштена и миролюбія, тако да се смерность у религіозномъ погледу као найизвѣстни знакъ унутрашнѣ душевне невиности може сматрати. Тога ради Христось не безъ основа ову као главну христіанску добродѣтель препоручує и оне блаженима назива, кои су сиромашна духа (нищи духомъ блажени).

§. 27.

Грѣси противъ богопочитанія єсу: суевѣріє т. е. богопочитаніє начиномъ недостойнымъ или обожаванѣ тварій као Бога и безбожность. Къ суевѣрію принадлежи: идололатріа, магіа, дивинація, верованѣ на чтилишта, питонизамъ, augurіum, некромантіа, рабдомантіа, хидромантіа, геомантіа, пиромантіа, auspicum, augurium, ониромантіа, астрологіа, клеромантіа, видовидство и пр. Къ безбожности броимо: богохуленіє (бласфеміу), искушаванѣ Божіє, заклетвопреступленіє, повреда освећены стварій, симоніа, атеизамъ.

Схоліонъ 1. Идолъ може бити не само кипъ већ и предметъ естественый, у комъ смыслу зове се фетишъ, н. пр. сунце, животиня. Може бити и предметъ мышлѣный н. пр. Зевсъ, Плуту. Акол' бы кои ликъ или икону као самогъ Бога почитовао, быо бы идолопоклоникъ. Тако су и они идолопоклонницы, кои већма обожаваю светца, н. пр. св. Николу или Ангела, нежели самогъ Бога. Уобште почитованѣ светаца, као ходатая людій кодъ Бога и посредственика међ' Богомъ и човекомъ, више религіи шкоди нежели што ползує. Истина да у

нѣма имамо образацъ, да е човеку могуће до конца живота свога противъ грѣха и порока борити се; али у томъ погледу само споменъ нѣинъ чествовати валя, чиме се свестъ религіозна оживљава. Простакъ лако пада у идолопоклонство почитованѣмъ светца; далъ више оданъ своимъ склоностима, тражи да правду Божию обиђе. Обраћа се на светце да за нѣга кодъ Бога се моле, држава се за нѣгово физично а светацъ за душевно благо брине. Шта му дакле заостае, нежели да по вољи живи и само едину форму религіе наблюдава! Идололатрѣа може бити и практична, н. пр. кадъ кои сасвимъ е похоти својој оданъ, онда е ова нѣговъ Богъ.

На магију веровали су сви скоро учители црквени, т. е. да се може помоћу нечиста духа чудо чинити, али да онда човекъ нѣму припада. Тако Оригенесъ изрыкомъ приповеда, да се у индїи магиомъ чуда чине. Вероваху, да се чуда чинити могу и помоћу Божиомъ. Идеи магійске дођоше одъ индїанаца и египћана, одъ халдеаца и парза преко Орфеа, Талеса, Пифагоре до насъ. Кабалла еврейска, Теософіа особито одъ времена Плотинова ништа друго нису ванъ философіа о магији. Аполоніосъ Тіанейскій разликовао е полезну одъ лажне и шкодљиве магїе. Стоици есу противъ магїе, Аристотелици немарни су према магїе, Киници и Епикурейци противни су магїи. Лѣкари дадоше и формуле магійске, тако н. пр. Серенусъ Саммоникусъ речъ Абакадабра. Верованѣ на магију отворило е путъ христіанству къ Германскимъ народима. Одъ времена Гассендіа, Декара, Бакона, Хоббеа, Томазіа, вѣра на магију, која е научный видъ добыла поводомъ Платона учењегъ, да е светъ видимый са невидимымъ тесно споенъ, падаше. Магију е у хеміу увуко Теофрастусъ Парацелзусъ и у томъ виду изобразише е Хелмонтъ, Флуддъ, Карданусъ, Кампанелла, Кирхеръ, Сведенборгъ, Мартинисте. У новіе доба и та се вера роди, да се животињскимъ магнетизмомъ магїа чинити може.

Схоліонъ 2. Бласфеміа предметъ е правне принуде, еръ вређа дружества етичногъ моралну особностъ. Бласфеміа може бити или речима или дѣломъ; неуправа е кадъ изъ нѣ Богохуленіе проистиче, посредствена кадъ се на ствари освещене и предмете религіозитета относи. Искушава се Богъ, кадъ се одъ нѣга очекуе, да чудесне и ванредне догађае произведе,

како бы тyme свою суштину засведочио. Тако Ордаліа ништа друго нису ванъ искушенія Божія. Къ заклетвопреступленію принадлежи и суєтно призиванъ имена Божієгъ. При заклетви валя пазити : 1) Да стварь, кое ради се кунемо, есте одъ велике важести, еръ ніе достойно, ніе вредно, име Божіє или свєтинъ какве, збогъ маленкости призивати. 2) Истине ради само се заклети смемо. 3) Даный обѣтъ, само ако є нраванъ може се заклетвомъ подкренити. — Суєвѣріє проистиче изъ лавѣрія т. є. изъ склоности, умне слабости порода, што за истину пріймити безъ довольны причина. Нєвѣріє и оно нерадо за истину прійма, чему нема противны причина или ихъ има но недовольны. Нєвѣріє дакле може и о нравномъ двоумити а лавковѣріє и ненравно као нравно сматрати. Посєбный видъ невѣрія єсте Атеизамъ, т. є. неверованъ на Бога. Атеизамъ є практичный, кадъ быѣ Божіє допушта, али тако дѣла, као да Бога нема. Ср. кнъ. V. §. 38. схол. 1.

§. 28.

Кои законе одъ людій прописане као Божіє заповеди сматра и наблюдава, тай є религіозно заблудіо. Тако 1) побожникъ (Andächtler, Frömmler) Богу оѣе да угоди не владанѣмъ нравнымъ веѣъ жертвованѣмъ временогъ н. пр. постомъ, молитвомъ, свеѣе пали, на цркве покланя и пр. Живи у мнѣнію Биготта да се са наблюдаванѣмъ обрєда црквєны веѣъ може небо получитьи. 2) Роякъ (der religiöse Schwärmer) држи да се у духу са Богомъ може обходити. 3) Суєвѣраць (Abergläubler), кои чрезъ сполящный култусъ мысли Богоугоднымъ постати. Причина овимъ заблуѣенѣма лежи у Антропоморфизму т. є. у чулнои представи Бога као човека господара и деспоте, комъ служити морамо.

Примѣтба. Заблуда ніє, кадъ се верує, да ѣе Богъ оно нашой добродѣтели додати, што іой недостає, да савршена буде, или другимъ речима : да Богъ помаже добродѣтельнымъ, да добродѣтель извршава, и да ову небы извршавати мого, да помоѣи Божіє къ тому нема. Ово

е чистый унутрашній религіозитетъ, т. е. смиреніе основано на увиђеню да човекъ као ограничено и слабо существо не може быти безъ грѣха и да грѣху врло често подлеже.

Схоліонъ 1. Заблуђеный ропскій веруе, слепо и ропскій Богу служи. Богъ му престае быти Богъ, Богъ му е идолъ. Права побожность починѣ са страхомъ Божиимъ, т. е. са почитованъмъ закона нравны, пакъ е любовь, т. е. извршаванѣ доброгъ, зато што е добро. Правой побожности могу быти штатутарни закони религіе и досадни, особито кадъ налажу, ерѣ не даю се умомъ непосредствено дознати, већ се осниваю на историчномъ подлогу. Наблюдаванѣ церемоніа црквены и обреда, млогима е чисто побожнымъ людима несносно и теретно, етичны пакъ закона сладко и лако, ерѣ нуждность къ тому, самимъ се умомъ непосредствено увидити може. Правый побожникъ влада се по савести, и ту гди е двоумна, ништа не ради или ако чинити што мора, оно твори, што му се као манѣ зло или већа дужность чини. *In casibus dubiis factum est suspendendum*, или као што Плиніи вели: *Quod dubitas, ne feceris*.

Схоліонъ 2. Биготтеріа есте унутрашній иррелигіозитетъ; претераный побожникъ свуда оће унутрашнѣ свое Богопочитаніе да изяви: лицемѣра (хипокрита) религіу као покривало себычны намера употреблява; ропскій побожникъ страха ради одъ казни или надежде ради да ће небо получити, добродѣтели се пашти; механичный побожникъ зло нечини зарадѣ слѣдства н. пр. да здравлѣ одржи; равнодушникъ ладанѣ е према предмета Богопочитанія, а то зато што су му религіозне идее потамниле, у слѣдѣ тога чувства религіозна омалаксала, ерѣ не рефлектира на прве. Честе дакле рефлексіе на идее Божества есу необходимы, да се може благочестіе одржати. Фанатикъ држи, да е с' Богомъ у тесномъ саюзу и изъ тога право свое доводи да и зло у име Божіе чинити сме. Починѣ фанатизамъ с' ројствомъ. Ясніе постаю идее религіозне чрезъ душевну просвету.

§. 29.

Четири суштествене тайне свака обштина етична имати мора, подъ коима као подъ чульнымъ знацьма обра-

зованъ, строй и изява цѣли нѣне лежи, а те су : 1) молитва, коіомъ се човекъ пашти, да се у етичномъ расположенію одржи, утврди или у исто постави. 2) Литургіа т. е. явно богослуженіе, у комъ другъ друга черезъ смирено и благоговѣно изявленъ свои религіозны осеѣаня, на етично-религіозне цѣли одушевлява и поощтрава. 3) Крштенъ т. е. знакъ, подъ коимъ се у етичну общтину као чланъ ступа. 4) Причастченъ (Communio) т. е. знакъ, да чланови етичне общтине на исто смѣраю, подъ истымъ стое начеломъ слободе и еднакости. —

Схоліонъ 1. Праздници и неделъ, да се у безпослованю тѣлесномъ проведу, како бы опоменули човека, да ние задатакъ нѣговогъ быѣа, само чулно живити, о чулонъ се быѣу бринути, веѣъ да има вышій задатакъ, т. е. небесно царство на земљи остварити, нравный редъ у физичномъ реализирати. Сравни кнъ. VIII §. 39. схол.

Схоліонъ 2. Катаррхи (къ нима брое и Паулиціане, Анабаптисте, Пуритане) утврђаваю, да осимъ Бога, одсебный твораць света сушествуе, да зло у матеріи лежи и да зато Христось само е видимо (мнимо) тѣло имо, иначе бы и онъ зло урадіо. Ови Катаррхи одбацую тайну крштена и причестѣа, па као условіе приступа у общтину нѣину ишту *Consolamentum* (одтудъ се зову : *Consolati*), т. е. рукоположеніе или обеѣанъ (*Convenenza*), да ће кои на самртной постельи у общтину нѣину ступити и тога сматраю саюзникомъ общтине (*foederati*).

Найзнатніе погрешке *).

§§. не брое се као врста, а врсте се одозго доле брое.

Књига I.

Стр.	врста	уместо	треба
7.	5.	или	и
"	11.	найудобни	найудесни
"	18.	и	или
18.	12.	causa, causans	causa causans
19.	22.	Берклиово	Berkeley-ово
"	33.	Берклиу	Berkeley
20.	26.	Леметръ	Ламетри
23.	13.	удобно	удесно
27.	7.	очевидна	очевидно
"	24.	удобно	удесно
"	32.	Баиле	Bayle
"	"	Шанонъ	Шаронъ
"	"	Монтень	Монтень
"	33.	Моѣ	Ламотъ
"	34.	Саншезъ	Sanchez
29	40.	обективнымъ	обективно
31.	9.	предметъ	предметъ у тешнѣмъ смыслу
33.	5.	Филосъ	Филейн'
35.	23.	найудобни	найудесни
37.	21.	ову	ону
38.	16.	и послѣдственостъ у	и послѣдственостъ. У
"	27.	Химеовъ	Хумеовъ (Хюмовъ)
"	32.	обдчлявао	обдѣлявао
39.	4.	ушао	ушло
"	11.	идеалогіомъ	идеологіомъ
40.	4.	Шкотъ, Еригена	Шкотъ Еригена
"	8.	15	13
"	18.	Бѣль	Биль
41.	9.	познавающегъ субекта	познаваюћи субектъ
"	17.	Баумгартнеромъ	Баумгартеномъ
42.	13.	обое	обе

*) Кое често мое отсутвіе, кое занимаѣ званично учинише, те се у дѣло ово млоге погрѣшке подкрале, одъ кои назначуемъ оне само, кое смысао кваре.

Списатель.

Стр.	врата	уместо	треба
42.	17.	найудобнѣ	найудеснѣ
45.	14.	Саншезъ	Sanchez
49.	26.	ове	ова
56.	17 18.	Кимономъ	Тимономъ
"	30.	кое	кои
57.	6.	насађены	посађены
"	18.	свађа	сватђа
59.	3.	преразсуђеню, истину	преразсуђеню истину
"	4.	наклоносты, испытъ	наклоносты испытъ
"	14.	Епиктетъ, робъ	Епиктетъ робъ,
"	15.	нѣ Стоикъ	нѣ сасвимъ Стоикъ
"	"	е еклектикъ	е и еклектикъ
61.	12.	поводъ	повода
62.	28.	одъ	поредъ
64.	22.	когъ	комъ
"	27.	и медицинѣмъ. Теофрастосъ	и мецыномъ Теофрастосъ
65.	6.	Мартинъ	Мартенъ
"	17.	лисе	ласе
66.	15.	су	е
67.	6.	Саншезъ	Sanchez
"	7.	Ла Мотте ле вѣръ	Ле Мот ла вае
"	13.	Хоббе	Hobbes (Хюбсъ)
"	34.	Кондила	Кондилякъ
"	"	Бонне	Боннетъ
"	"	Ле Метръ	Ла Метри
68.	14.	Баилъ	Bayle
69.	19 20.	Беркли	Belkeley
"	25.	Химе	Hume ;
70.	9.	основногъ испытываня	основно испытыванъ :
"	19.	препоручуе	препоручую
71.	14.	Химеовъ	Хюмовъ
"	29.	Тимазиусъ	Томазиусъ
"	31.	Кумберланъ	Cumberland
"	"	Л. Асли Кооперъ, Гр. Шефбири	А. Asthley Cooper графъ Schaffesbury
"	32.	Фергузонъ, Х. Хоме, Д. Химе, I. Беатти	Ferguson, H. Home, D. Hume, I. Beatti
"	33.	Смитъ	Smith (Смайтъ)
72.	19.	Химеовъ	Хюмовъ
73.	10.	всамъ лѣкаръ быо	е самъ нѣговъ братъ лѣ- каръ быо, кои е философіу Шелингову предавао,
"	19.	Филангьеръ	Филанђери
"	28.	Бутерве	Бутервекъ.
79.	6.	што се основоположена	што основоположена

Стр.	врста	Книга II.	Стр.	врста
11.	5.	уместо		
14.	20.	т. е.		
"	21.	дѣйствителна		
15.	21.	ада		
16.	2.	све		
17.	24.	Химомъ		
"	25.	шта		
18.	8.	такво		
20.	5.	еръ изнутра		
34.	27.	неограничену		
35.	4.	по		
		Фихтеа		
Книга III.				
10.	33.	Хумеа		
16.	4.	Хоббе		
17.	21.	ареално		
18.	1.	нѣне		
20.	18.	схол. 3.)		
22.	18.	истомъ		
"	30.	Рег		
26.	17.	у души		
"	29.	женама		
28.	15.	похоте		
30.	31.	одвеѣъ		
33.	22.	сх. 3.)		
34.	19.	Хоббе		
38.	39.	велики		
44.	9.	у комъ		
47.	22.	Бихатъ		
52.	5.	смешаваю		
"	16.	црвенкастомъ		
56.	7.	оштри		
"	16.	путны наочара		
58.	5.	густине упругости		
67.	26.	Кондилла		
72.	34.	примѣчавамо		
74.	19.	насъ различни		
80.	31.	Валисиѣри — примѣтіо		
81.	23.	дотокомъ		
87.	16.	Milchbrustgang		
"	34.	справляю		
90.	31.	трое		
92.	13.	представленя		
"	21.	мылѣномъ		
		треба		
		в		
		дѣйствователна		
		а да		
		сво		
		Нуме-омъ		
		што		
		боолъ, непонятно, неправ-		
		тично		
		еръ се изнутра		
		неограничене		
		се по		
		Фихтеа и		
		Нуме-а		
		Hobbes		
		а реално		
		ове		
		схол.)		
		истымъ		
		Речь		
		души		
		жена		
		похоти		
		одъ веѣъ		
		схол.)		
		Hobbes		
		едри		
		у кое		
		Bichat		
		не смешава		
		црикастомъ		
		оштре		
		путне наочаре		
		густине, упругости		
		Condillae		
		опажамо		
		наши различни		
		Валисиѣри — спазіо		
		наваломъ		
		Milchbrustgang		
		одлучаваю		
		три		
		представлѣна		
		мылѣномъ		

Стр.	врста	уместо	треба	
92.	40.	обраћа	обраћа или обратно.	97
94.	9.	нужна	нужно	11
97.	24.	и	ий	14
101.	2.	кои	кое	"
102.	12.	савршено	савршено:	15
109.	28.	светъ	свестъ	16
110.	35.	знакова	знаке	17
112.	13.	у	и	"
113.	8.	глави	главу	"
114.	10.	о	а	18
"	11.	а	о	20
113.	22.	препедака	препедки	24
125.	28.	(Klüger)	(Klügler)	27
130.	17.	ven	den	27
135.	6.	голицанъ	голицавость	"
141.	6.	некогъ предмета	некомъ предмету	10
"	7.	"	"	16
154.	34.	Педерастіа Еротоманіа	Педарастіа, Еротоманіа	17
157.	6.	примъчавамо	опажамо	18
160.	18.	н. пр.	и пр. животинъ	20
168.	33.	Химе	Hume	22
171.	17.	sensitiv —	sensitivo —	"
172.	—	§. 60.	§. 71.	26
175.	8.	странил, икое	странили, кое	"
176.	24.	selben, nur	selben nur,	28
179.	17.	постаетъ страстѣу	постаетъ ; страстѣу	30
181.	10.	своевольство	своевольство или худъ	33
"	40.	Позывъ	Пецывъ	34
182.	1.	кои	кадъ	38
184.	21 22.	не важи	важи	44
"	22.	не важи ни	важи и	47
"	24.	грѣхъ	грѣхъ. Срав. §. 67.	52
192.	39.	н. пр.	—	"
189.	2.	варителна	варителни	55
207.	11.	Чиаругги	Chiaguggi	"
210.	16.	предвладати	превладати	58
213.	6.	срежомъ	стрешомъ	62
Књига IV.				
фигуре и шеме брое се као врсте.				
8.	8.	задржаю	садржаю	68
"	20.	наука	науки	78
9.	17.	диже	движе	"
"	26.	Субулидови	Еувулидови	80
16.	21.	ови	ове	82
21.	1.	органиченъ	ограниченъ	"

Стр.	врста	уместо	треба
21.	21.	први	прва
25.	20.	и онда	и онда су
29.	12.	4	5
30.	6.	» катогорично	посебно катогорично
31.	2.	оно	ово
"	"	ово	оно
38.	12.	јавно, лажно	јавно лажно
41.	12.	противполаганѣ	противпрелаганѣ
42.	30.	contratus	contractus
45.	7.	ко е	ко е
53.	23.	A—Cп	A—Cп Cп—A
55.	14.	4	5
58.	1.	уместо В читай С, уместо С читай В.	
59.	8 и 10.	<u>Cq—A</u>	<u>Bq—C</u>
		<u>Bq—C</u>	<u>Cq—A</u>
		по овомѣ и фигуру поправи.	
60.	21. и 23.	<u>Неки учени люди су</u>	<u>Неки смртни учени су</u>
		Неки смртни учени су (Н. q.).	Нешто што е учено чо- векъ е.
64.	29.	копулативно разсужденіе	копулативногъ разсужденія
"	"	су	есу
69.	8.	случајнѣ	организамъ
75.	4.	могућность	можность
"	20.	невалјанѣ	навалјанѣ
76.	21.	нема слуха	не говори
"	24.	"	"
79.	9.	Полизетеосъ	Полизетезеосъ
82.	26.	изслѣдовале	изслѣдовали
85.	24.	и зложеніеи	и изложеніе и
91.	14.	истина. Очевидность	истина, очевидность
93.	16.	овы	оны
96.	5.	аналогична	анагогична
100.	16.	жени	женій
113.	2.	"	"
"	27.	садржаю	садржаваю
114.	1.	вѣроятны списатель,	вѣроятны, списатель
"	4.	политична	политичне
"	11.	ко е	кои
"	"	могле	могли
"	"	преводи	предводи
"	15.	курсовно	курзорно
115.	24.	другомъ	другимъ
"	27.	и	о
"	33.	коментаръ	коментара

Стр.	врста	уместо	треба
116.	2.	неке	неки
"	11.	ова	ови
119.	16.	посредственомъ	посредствомъ
120.	21.	школама, та е раз-	школама та е : раз-
121.	9.	чинити	чинити се
123.	6.	приспутномъ	приступномъ
"	20.	одве	дове
"	21.	демо	дено
"	23.	кой за	кой свакий за
"	29.	— Метода	— Методъ

Књига V.

8.	2.	§. 4.	§. 3.
18.	21.	писмо	нисмо
19.	19.	Булфингеръ	Билфингеръ
20.	30.	одареный	одаренъ
31.	9.	предмете	на предмете
32.	10.	са	се
33.	11.	недѣлими	недѣлиме
35.	32.	они	оне
36.	29.	прашина,	прашина бое
45.	26.	свимъ странама	све стране
47.	16.	продужене	продужени
53.	2.	искуство	искуству
54.	11.	расположени	расположена
60.	6.	кое	кои
"	"	дано	данъ
63.	21.	поларизирани	поларизиране
67.	26.	Дефиниѿа	Дефициѿе
68.	15.	умложаваю	умложаваю; или животинѣ найниже н. пр. лептири, пѿявице узаймно се опло- ђаваю.
70.	8.	млого	млога
"	17.	сватъ	светъ
71.	2.	расте	расту
"	14.	кое постаю	кои постаю
"	30.	крила	крила,
75.	2.	обазова	образова
76.	8.	Беласъ	Белосъ
83.	24.	Фокеа	Фоцена
"	25.	Массиліа	Массалиа
"	27.	Хигеіа	Хигеіа, Діана, Еутерпе, Беллона, Амфитрите и проч.

Стр.	врста	уместо	треба
96.	15.	обраче	обчаре
"	31.	буре довраћати	бурѣ доврачати
102.	17.	немаю	имаю
116.	17.	дуже	душе
119.	10.	ніе, човеку	ніе човеку
127.	7 8.	Холбаинъ	Холбахъ
136.	30.	сазиданъ	сазидана
138.	20.	псети	псету
144.	41.	влади	влада

Књига VI.

11.	22.	нецѣлиходанъ	предметъ нецѣлиходанъ
15.	4.	соби	себи
23.	1.	смеша	смеса
27.	23.	Boyle	Baule
32.	19.	плѣска	плѣсъ
"	22.	државу	државомъ
57.	2.	Халлеръ	Клаистъ
65.	8.	3	4.
67.	10.	7	6
"	12.	8	7. и 8.
68.	4.	30	20
76.	30.	гласна	главна
93.	36 37.	предѣли)	предѣла)
94.	28.	овновао	основао
95.	32.	изменявале	изменявала.
98.	15.	Хиподромата храмове	Хиподромата, храмове
110.	8.	у дружеству	у дружество
"	11.	патосъ	паатосъ
113.	6.	иманетна	иманентна

Књига VII.

7.	21.	се у	у
20.	31.	немоћна	немогућна
23.	14.	прво се	прво
27.	20.	процени е	проценюе
28.	30.	имаюћу	имаюћи
35.	14.	sint	sunt
45.	23.	су	есу
55.	1.	замену	измену
"	5.	средства	средство
59.	36.	пасъ	насъ
70.	4.	крађе или преваре	крађи или превари
73.	36.	пренебрегаваю	пренебрегава
74.	20.	окакшати	олакшати
80.	17.	туђій нравій и обичая	туђимъ нравима и обича- има

Стр.	врста	уместо	треба	
87.	11.	засоталихъ	заосталихъ	
91.	13.	будућа	прошла	
96.	6 7.	милина умъ	милина, умъ	
Књига VIII,				
9.	19.	подярмльнъ	подярмльномъ	
20.	11.	кругъ права	кругъ права. Ср. §. 14.	
54.	11.	Полигимнія	Полигинія	
57.	12.	дужни	дужна	
"	27.	Полигимнія	Полигинія	
96.	23.	Затворъ пресуде	Затворъ пре пресуде	
118.	26.	на обштѣй трошакъ	о обштемъ трошку	
Књига IX.				
V.	3.	грози, велика	грози. Велика	
"	20.	кое	кои	
"	21.	позаймльне	позаймльни	
VI.	17.	децидивно	децизивно	
8.	7.	образъ начинъ	образъ и начинъ	
13.	22.	околностима	околности	
14.	23.	посада	досада	
"	30.	се	све	
16.	14.	су	е	
19.	7.	или хрѣаву	и хрѣаву	
26.	16.	сасвимъ	сасвимъ е	
30.	9.	половломъ	половномъ	
31.	33.	казны	казнымъ	
33.	10.	поредъ	породъ	
"	29.	или теистична	или су теистична	
"	35.	(срав. 7.)	(срав. §. 7.)	
39.	14.	іоште	иште	
41.	1.	Богъ физикотеологичный	Богъ ; физикотеологичный	
42.	9.	и назадполазенъ	или назадполазенъ	
				

Р19Ср III 362/9.1

Цѣна дуѣанска : 30 кр. Аустр. вр.